

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 10 Sayı: 53 Volume: 10 Issue: 53
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334195

TASAVVUF KLASİKLERİNDE RIZA KAVRAMI CONCEPT OF RIDA IN THE MAIN SUFI CLASSICAL BOOKS

Bedriye REİS*

Öz

Modernizmin insan cephesinde açtığı en büyük gediklerden biri onu sahip olduklarıyla yetinemeyen ve sürekli daha fazlasını isteyen tatminsiz bir kimliğe dönüştürmesidir. Böyle bir insan tipi ne kendisi ve çevresiyle barışık bir tutum sergileyebilmekte ne de yaratıcısı ile güçlü bir bağ kurabilmektedir. Oysa insanın iç huzuruna ulaşabilmesinin en kestirme yolu karşılaştığı her durumda memnun ve mutlu olabilme becerisine sahip olmasıdır. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen semavi dinler ona içine düşebileceği girdaplardan kurtulabilmenin yollarını göstermiştir. Bu bağlamda İslâm dininin temel ahlak prensiplerinden biri olan ve kişinin içinde bulunduğu halden hoşnut olmasını ifade eden rıza kavramı önem arz etmektedir. Rıza kavramının çerçevesi ana hatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde çizilmiştir. Rıza tasavvuf ehlinin ele aldığı başlıca kavramlarından biri olarak yazdıkları eserlerde yer bulmuştur. Bu çalışmada sûfîlerin rıza ile ilgili tanım ve yorumları, hal ve makam tartışmaları çerçevesinde rızanın konumu, diğer kavramlarla arasındaki ilişki ele alınacaktır. Ayrıca insanın istek ve arzularına uymayan durumlara rıza göstermenin mümkün olup olmadığı hususunda tasavvuf ehlinin yaklaşımı incelenerek, onların insanın içine düştüğü sıkıntı ve acılar karşısında nasıl davranması gerektiğine dair önerileri ortaya konacaktır. Bunun yanı sıra dua etmek rızaya ters midir? Günah ve kötülöklere karşı tavır almak rızaya engel midir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rıza, Tasavvuf, Tevekkül, Sabır, Mahabbet.

Abstract

One of the greatest evils that modernism has opened on human beings is to turn it into an unsatisfied identity. No doubt, such a type of person can not have a peaceful attitude to himself and his surroundings, nor can he have a strong connection with his creator. However, the quickest way for a person to reach his inner peace is to be able to be satisfied and happy in every situation he encounter. Divine religions that aim at the happiness of man's world and the hereafter have shown the ways to get rid of the vortices that may fall into him. In this context, the concept of *rıda*, which is one of the basic moral principles of the Islamic religion and which expresses that the person is pleased with what he has in it, is important. The framework of the concept of rıda is drawn out in the Qur'an and hadiths. Rıda was one of the main concepts handled by the Sufis. In this study, definitions and interpretations of Sufis about rıda, according to sufis rıda is *hâl* (mystical state) or *maqâm* (mystical station), and the relation between the other concepts will be examined. In addition, the approaches of the Sufis will be examined to determine whether it is possible to consent to situations that do not conform to human wishes and desires. The proposals of the Sufis about how to behave in the face of the troubles and sorrows that humans fall into will be revealed. Does praying contradict rıda? Does opposition to sin and evil prevent rıda? Answers will be sought.

Keywords: Rıda (Consent), Tasawwuf (Sufism), Tawakkul (Reliance), Sabır (Patience), Mahabba (Love).

Giriş

Bir kademeleşmeyi ihtiva eden tasavvufî eğitim tedricî surette belli noktalara ulaşmayı gaye edinir. Bu manevi yolculuktaki konaklama yerlerine makam veya menzil adı verilir. Tasavvuf terminolojisinde makam "müminin yaptığı ibadet, riyazet ve mücâhede ile Allah katında elde ettiği manevi yer, derece" anlamına gelir. (Cebecioğlu, 1997: 484; Hucvirî, 1996: 289; Kuşeyrî, 2013: 91-92; Kâşânî, 1992: 107-108; Serrâc, 2007: 40-41; Tehânevî, 1996: II, 1623-1624; Uludağ, 2003: 409) Hal ise sufînin herhangi bir kastı ve iradesi olmaksızın doğrudan doğruya Allah'ın lutfuyla kulun kalbine gelen sevinç, neşe, hüzn, kabz, bast gibi ruhi durumlardır. Hal ile makam arasındaki fark hususunda genel kabul halin devamlılığı olmayan gelip geçici bir duygu olduğu, makamın ise çalışarak elde edilme, kalıcı ve istikrarlı olma özelliğine sahip bulunduğu yönündedir. Dolayısıyla makam kesbî hal ise vehbidir. (Cebecioğlu, 1997: 314; Demirci, 1007: 216-218; Hucvirî, 1996: 289-290; Kâşânî, 1992: 81; Kuşeyrî, 2013: 91-93; Sühreverdî, 2016: 273-276, Tehânevî, 1996: I, 612; Uludağ, 2001: 154-155) Sâlikin hangi makamda olduğunu mürşidi bilir ve ona makamları sıkıntısız bir şekilde aşma konusunda rehberlik yapar. Her hangi bir makamda takılıp kalan sâlik seyr u sülûkunu tamamlayamaz. Kur'ân-ı Kerim'de makam kelimesinin geçtiği şu âyet-i kerime sûfîler için önemlidir: "(Melekler der ki) Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır." (Saffat 37/164) Serrâc (v. 378/988) makamı tanımladıktan sonra bu âyeti Kur'ân-ı Kerim'den bir delil olarak kaydetmiştir. (Serrâc, 2007: 40;

* Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Sühreverdî, ts: 43) Kuşeyrî *Letâifü'l-işârât*'ta bu âyetle ilgili olarak “velilerinde kendileriyle Allah arasında gizli bir makamları olup Allah kimseyi o makama muttali kılmaz” demiştir. (Kuşeyri, 2013a: V, 41) Ayrıca Serrâc Hz. Peygamber'in “ruhlar saf olmuş askerler gibidir.” (Buhari, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159) şeklindeki hadisiyle ilgili Ebu Bekir Vâsıtî'nin (v. 320/932) yorumunu da zikretmiştir. Vâsıtî'ye göre saf olmak ruhların çeşitli makamlarda bulunmasını anlatır. O makamlar da tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, rıza, tevekkül ve benzerleridir. (Serrâc, 2007: 40) Tasavvuf tarihinde İlk dönemden itibaren makamlar ve haller tasavvufi eserlerin başlıca konuları arasında yer almış ve mutasavvıflar seyr u sülûk boyunca aşılması gereken belli makamlardan bahsetmişlerdir. Makamların sayısı hakkında belli ve kesin bir rakam bulunmamakla birlikte makamları ele alan çeşitli eserlerde 7, 9, 10, 40, 100 ve 1001 gibi farklı tasnifler mevcuttur.

Rıza ilk dönemden itibaren mutasavvıfların çeşitli tanımlarla açıklık getirmeye çalıştığı başlıca ıstılahlardan biridir. Bazı sûfiler tarafından haller arasında görülürken bazı sûfiler ise rızanın makam olduğu görüşündedir. Tasavvuf klasikleri incelendiğinde genellikle rızanın makam olarak ele alındığı görülmektedir. Serrâc tasavvufi makamları tevbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rıza olmak üzere 7'li tasnifle sunar. Onun tasnifinde rıza son makamdır. (Serrâc, 2007: 41-51) Ebû Tâlib Mekki'de (v. 386/996) ise tevbe, sabır, şükür, reca, havf, zühd, tevekkül, rıza, mahabbet şeklinde 9'lu tasnifle karşılaşırız. Kelâbâzî (v. 380/990) *et-Taarruf*'ta makamları tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, takva, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakîn, zikir, üns, kurb, ittisal ve mahabbet şeklinde sıralamıştır. (Kelâbâzî, 2011: 107-130) Kuşeyrî (v. 465/1072) *er-Risâle* 'de rızaya haller ve makamlar bölümünde yer vermiş, (Kuşeyrî, 2013b: 227) Hucvirî (v. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'ta sufileri on iki fırkaya ayırmış, ikisini batıl on tanesini ise hak olarak nitelendirdiği bu fırkaları eserinde ele almıştır. Ona göre bu fırkalardan biri olan Muhâsibîyye'nin öncüsü Haris Muhâsibî'dir ve bu fırkanın öne çıkardığı kavram da rızadır. (Hucvirî, 1996: 283-291) Gazzâlî (v. 505/1111) ise *İhyâ'*da makamları şu sırayla ele almıştır: Tevbe, sabır-şükür, havf-reca, fakr-zühd, tevhid-tevekkül, mahabbet-şevk-rıza-üns, niyet-ihlas-sıdk, murakabe-muhasebe, tefekkür. Ebu'n-necib Sühreverdî (v. 563/1167) *Adâbu'l-mürîdin* de makamları intibah, tevbe, inabe, vera, nefis muhasebesi, irade, zühd, fakr, sıdk, tasabbur, sabır, rıza, ihlas, tevekkül şeklinde incelemiştir. (Sühreverdî, ts: 43-44) Rızayı son makam olarak ele alan bir başka sûfi müellif de *Avârifü'l-maârif* müellifi Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'dir. (v. 632/1234) Ona göre makamlar tevbe, vera, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, reca, tevekkül ve rızadır. (Sühreverdî, 2016: 283-294)

Makam tasnifleri arasında özellikle Necmeddin-i Kübrâ'nın (v. 618/1221) “usul-i aşere” adı verilen onlu tasnifi ve Abdullah Ensârî Herevî'nin (v. 481/1088) *Menâzilü's-sâirîn*'de yüzlü tasnifi öne çıkmıştır. Ruzbihan Baklî (v. 606/1209) ise *Meşrebü'l-ervâh*'ta bin bir makamdan bahsetmiştir. Necmeddin-i Kübrâ'nın onlu tasnifinde rıza son makam olarak yer almaktadır: 1) Tevbe 2) Zühd 3) Tevekkül 4) Kanaat 5) Uzlet 6) Devamlı zikir 7) Allah'a teveccüh 8) Sabır 9) Murakabe 10) Rıza. (Gökbulut, 2010: 45-49) Herevî tasavvufi yolculuğu önce 10 menzile ayırmış sonra da her birini kendi içinde ona taksim etmiştir. Bu tasnife göre rıza dördüncü menzil olan “ahlâk” içinde yer almaktadır. Bu tasnif şu şekildedir: sabır, rıza, şükür, haya, sıdk, işar, hulk, tevazu, fütüvvet, inbisat. (Herevî, 2017: 32-40) *Meşrebü'l-ervâh*'ta ise rıza “makâmâtü's-sâlikîn” başlıklı ikinci babın kırk dördüncü faslını oluşturmaktadır. (Baklî, 2005: 43) İsmail Ankaravî'nin (v. 1042/1632) *Minhâcü'l-fukarâ* isimli eserinde de sülûk mertebeleri on kısımda ele alınmıştır. Bu eserde rıza “ahlâk-ı hamide” başlığını taşıyan dördüncü babda dokuzuncu mertebe olarak yer almıştır. Onun sıralaması da şu şekildedir: Hulk, tevazu, isar, fütüvvet, sıdk, haya, şükür, sabır, rıza, inbisat. (Ankaravî, 2008: 326-349; Kara, 2005: 301-311) Bu çalışmada rıza kavramı tasavvuf klasikleri ve makam tasniflerinde rızaya yer veren eserler çerçevesinde ele alınacaktır. Tasavvufi tefsirlerde rıza ile ilgili âyetlere dair yorum ve izahlar ayrı bir çalışma konusu olacak ölçüde geniş olduğundan bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

1. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Rıza Kavramı

Dinî ve tasavvufi hayatın temel kavramlarından biri olan rıza, sözlükte “hoşnut ve memnun olmak anlamındaki rıza mastarından isim olup hoşnutluk, muvafakat, karşı çıkmamak, istek, irade, tevekkül, yönelmek, itaat, boyun eğmek, sevmek ve kabul etmek gibi anlamlara gelmektedir. (Cürcânî, 1983: 111; Ezherî, 2001: XII, 46; Firûzâbâdî 2005: I, 1288-1289; İbn Manzûr, 1414: XIV, 323-324; İsfahanî, 1412: 356; Tehnevî, 1996: I, 865-866) Rıza kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de isim, fiil ve mastar gibi çeşitli türevleriyle (el-merza, el-merziyye, er-raziye, el-merzat ve er-rıdvân) 73 yerde geçmekte ancak rıza şeklinde mastar bir isim olarak yer almamaktadır. Bunların on üçü “rıdvân” şeklinde olup Allah'ın zâtıyla ilgilidir. (Bulut, 2008: 56) Kur'ân-ı Kerîm'de Bu kavramın genel olarak Allah'ın razı olması, kulun Allah'tan razı olması ve Allah'ın rızasını isteme anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Allah'ın razı olduğu kimseler, razı olmadığı kimseler ve O'nun rızasını kazanmanın mükâfatı gibi hususlar da âyetlerde yer bulmuştur. (Tütün, 2011: 155-158) Kulun Allah'tan razı olması O'nun kaza ve kaderinden hoşnutsuzluk duymamasını ifade ederken Allah'ın kulundan razı olması ise onun emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından kaçınması neticesinde

hoşnutluk duyması anlamındadır. (İsfahanî, 1412: 356) Tefsirlerde Allah'ın kuldan razı olması ve kulun Allah'tan razı olması anlamına gelen ayetlerden hareketle rızanın iki çeşit olduğundan bahsedilmiştir. (Mâide 5/119, Tevbe 9/100, Mücadele 58/22, Beyyine 98/8, Fecr 89/28) Buna göre Allah'ın kuldan razı olması, ona sevap ve nimet vermesini ve amellerinden razı olmasını ifade eder. Rızanın ikinci çeşidi olan kulun rabbinden razı olmasına gelince bu da kulun Allah'ın verdiği nimetlerden ve sevaptan dolayı O'ndan razı olmasını ifade eder. Dolayısıyla âyetlerde Allah ile kul arasında karşılıklı rızadan bahsedilir. (Kurtubî, 1964: XX, 146; Râzî, 1420: XXXII, 252; Taberî, 2003: IX, 142) Bazı âyetlerde Allah'ın rızasını isteyen ve onun rızasını kazanmak için çaba harcayanlardan bahsedilir. "İnsanlardan öyleleri de vardır ki Allah'ın rızasını almak için kendini feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir." (Bakara, 2/207) İbn Abbas'tan gelen rivayete göre bu âyet Mekkeli müşrikler tarafından dininden dönmesi için işkenceye maruz kalan Suheyb b. Sinan hakkındadır. O "malımı ve eşyama size verir, dinimi sizden satın alırım" diyerek mal varlığı karşılığında kendisini serbest bırakmalarını teklif etmiştir. (Kurtubî, 1964: III, 20-22) Bir diğer âyette şöyle buyrulur: "Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir..." (Bakara 2/265) Bu âyette Allah'ın rızasını kazanmak için mallarını hayra harcayanlar övülmüştür. Fetih suresi 29. âyette de "Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lutuf ve rıza isterler..." buyrulmakta ve ruku ve secde ile Allahtan hoşnutluk isteyenlerden bahsedilmektedir. Bir başka âyette de "Allah onunla rızası peşinde olanları selamet yollarına iletir ve onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletir." (Mâide 5/16) buyrulur Allah'ın rızası için gayret edenlerin selamet ve hidayete ulaştırılacağı beyan edilmiştir. Çeşitli ayetlerde de Allah'ın rızasına tabi olmanın Onun lütfuna nail olmaya ve cennete girmeye sebep olduğu bildirilmektedir. (Âl-i İmran 3/174, 162) Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu kimselerden de bahsedilmektedir. Bu âyetlere göre Allah'a ve âhiret gününe iman edip O'na ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslemeyenler (Mücadele 58/22) iman edip salih amel işleyenler (Beyyine 98/7-8) muttakiler ve O'nun rızasını kazanmak için çaba harcayanlar (Tevbe 9/109), sabredeni namazı dosdoğru kılan, gizli ve açıktan Allah için harcayan, kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlar (Ra'd, 13/22) sadıklar (Mâide 5/119) muhacir ve ensar (Tevbe 9/100) rıdvân biatına katılanlar (Fetih 48/18) Allah'ın razı olduğu kimseler olarak zikredilmiştir. (Tütün, 2011: 155-158) O'nun razı olmadığı kimseler ise iman etmeyenler ve itaatten uzak duranlardır. (Tevbe 9/96; Zümer 39/7) Ayrıca Kur'an'da amelleri insanlardan bir karşılık beklemeksizin sırf Allah rızası için yapanlar övülmektedir. (İnsan 76/9; Leyl 92/19-20)

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın rızasını kazanmanın mükâfatı olarak da cennet, rahmet, mağfiret tertemiz eşler ve Rıdvân sayılmıştır. (Hadîd 57/20, Tevbe 9/21, Âl-i İmran 3/15; Tevbe 9/72) Ragîb el-İsfehânî rıdvânın çokluk manası taşıdığını, rızanın en büyüğünün (azam) Allah'ın rızası olması hasebiyle rıdvân lafzının Kur'an'daki kullanılıştaki Allah'a tahsis edildiğini belirtir. (İsfehânî, 1412: 287) Rıdvân Allah'a has rızanın özel ismidir. Tevbe sûresinde "Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler va'd etti. Allah'ın rızası (rıdvân) hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur." (Tevbe 9/72) buyrulmaktadır. Bu âyetten Allah'ın rızasının âhiretteki en büyük nimet olduğu anlaşılmaktadır. (Kurtubî, 1964: VIII, 204; Taberî, 2003: XI, 564) Râzî'ye göre bunun sebebi ruhani ve manevi mutlulukların maddi mutluluklardan daha mükemmel ve değerli olmasıdır. Kulun rabbinin kendisinden razı olduğunu bilmesi bizatihi onu mutlu eder. Bu rıza onu başka bir cismani lezzete veya istediği herhangi bir şeye ulaştırmayacak bile olsa Allah'ın rızasını elde etmiş olmak kulun mutlu olmasını sağlar. (Râzî, 1420: XVI, 102-103) Rıdvân'dan bahsedilen bir başka âyette de "rableri onlara tarafından bir rahmet ve hoşnutluk (Rıdvân) ile kendileri için içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler." buyrulmaktadır. (Tevbe 9/21) (Râzî, 1420: XVI, 14-16)

İbadet ve kulluğun nihai hedefi Allah'ın rızasını elde etmektir. İnsanın yaptığı iyi ve güzel işler Allah'ın rızasını kazanmasına vesile olurken yapmış olduğu günahlar ve kötülükler de gazabına yol açar. Allah kullarının kötülük yapmalarına ve küfür üzerine olmalarına asla razı olmaz. (Tevbe 9/96; Zümer 39/7; Muhammed 47/28) Dünyada Allah'ın rızasını kazanmak için çalışıp çabalayan insan Rabbine kavuşacağı zaman "sen O'ndan razı O da senden razı olarak rabbine dön" (Fecr 89/28) hitabına mazhar olarak emaneti huzur ile teslim edecektir. Hz. peygamber bu sözleri ölüm anında meleğin kişiye söyleyeceğini bildirmiştir. Bir başka yoruma göre de Allah'ın emriyle ruhların cesetlerine dönmesi kastedilmiştir. (Taberî, 2003: XXIV, 397) Kısaca Kur'an'da rıza kavramının merkezini "Allah'ın razı olması" oluşturur. Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kişinin neleri yapması gerektiği, Allah'ın razı olduğu kimselerin özellikleri ve böyle bir çabanın semere ve neticesinin ne olacağı ayetlerde net bir şekilde görülmektedir. Allah ve kulun rızasının birlikte geçtiği ayetler göstermektedir ki rızanın biri Allaha diğeri kula dönük olan iki tarafı vardır ve rıza Allah ile kul arasında karşılıklı bir ilişkidir. Kur'an-ı Kerim'de rıza ile ilgili âyetlere ve âyetlerin tefsirlerine

göz atıldığında ana hatlarıyla mü'minlerin olumlu vasıfları ve eylemleriyle Allah'ı rızasını kazandıkları buna mukabil mü'minlerin de Allah'tan verdiği sevap ve nimetlerle razı oldukları hususu ortaya çıkmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de kulun Allahtan razı olmasının ne anlam ifade ettiğine ve O'ndan razı olan kulların özelliklerine dair detayların yer almadığı, bununla birlikte müfessirlerin bu hususa bazı açıklamalar getirdiği görülmektedir. Tasavvuf ehli ise yazdıkları eserlerde rıza bahsini ele alırken kulun Allah'tan razı olmasının ne demek olduğunu geniş bir şekilde izah etmişlerdir. Dolayısıyla tasavvufta rıza konusu daha ziyade kulun "her durumda Allah'tan razı olması" meselesinde odaklanmaktadır. Bu açıdan mutasavvıfların yorumlarının müfessirlerin yorumlarından daha özel bir anlam içerdiği müşahede edilmektedir. (Erkaya, 2017: 97)

Rıza ile ilgili hadislere bakıldığında Allah'ın kuldun ve kulun Allah'tan razı olmasının ne anlam ifade ettiğini izah eden rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın rızasının her şeyin üstünde olduğunu ifade eden bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah cennet ehline size daha fazla vermeme istediğiniz bir şey var mı diye soracak. Onlar da 'Rabbimiz bundan daha üstün bir şey olabilir mi?' diyecekler. Allah 'benim rızam. Size azap etmeyeceğim' buyuracak." (Buhârî, Tevhid, 38, Rikak, 51; Müslim, Cennet, 9) Allah Resulü dualarında Allah'tan razı olma halini talep etmiştir. O Mü'minün süresinin ilk on âyetinin nâzil olmasının ardından yaptığı bir duayı şöyle bitirmiştir: "Allahım bizden razı ol ve bizi razı olma derecesine yükselt" (Müsned, I, 34; Tirmizi, Tefsir 23/1) Aynı manayı ihtiva eden bir başka duası da şöyledir: "Allahım senden kaza ve kaderin sonucuna rıza göstermeyi bana nasip etmeni dilerim". (Nesâî, Sehih, 62; Müsned, V, 191) Hucvirî bu hadisi naklettikten sonra bir izah yapar. Buna göre kaza gelmeden ve hadise gerçekleşmeden önceki rıza sıhhatli değildir. Çünkü böyle bir rıza sadece rızaya niyet ve azmetmekten ibarettir. Rızaya azmetmek ile rıza aynı şey değildir. (Hucvirî, 1996: 287) Hz. Peygamber'in gece namazlarının sonunda yaptığı dualardan biri de şu şekildedir: "Allahım gazabından rızana sığınırım" (Müslim, Salât, 222; Ebû Dâvud, Salât, 148, Müsned, I, 96)

İman ile rıza arasındaki ilişkiye işaret edilen bir hadiste Resûlullah "Allah'ın rabbi ve sahibi olduğuna razı olan imanın tadını tatmıştır" buyurmuştur. (Müslim İman, 56; İbn Hanbel I, 208) Allah'ın takdirine razı olan kulun üzüntü ve kederden uzak olacağını ifade eden şu hadisler de dikkat çekicidir. "Allah hikmeti gereği sevinç ve neşeyi rıza ve yakînde, üzüntü ve kederi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır." (el-Câmiu's-sağır, I, 86) "İnsanoğlunun saadet sebeplerinden biri Allah'ın kazasına rıza göstermesidir. Şekâvet sebeplerinden birisi de Allah'ın kazasına razı olmamasıdır." (Tirmizî, Kader, 15) Kaza ve kadere rıza hususunda başka bir hadis ise şöyledir. "...Sana faydalı olan şeye karşı gayret göster. Allah'tan yardım dile acz izhar etme. Başına bir musibet geldiğinde 'eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi' deme. 'Allah takdir etmiştir. O'nun dilediği olur' de. Çünkü sayet kelimesi şeytana kapı açar" (Müslim, Kader, 35) "Mükâfatın büyüklüğü belanın şiddetine göredir. Allah sevdiği topluluğu belaya uğratar. Kim başına gelene rıza gösterirse Allah ondan razı olur. Kim de rıza göstermezse Allah'ın gazabına uğrar." (Tirmizî, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23) Bahsi geçen hadislerden anlaşılmaktadır ki kul kendisine düşen gayreti gösterip sebeplere sarıldıktan sonra Allah'ın takdirine rıza göstermelidir. Ayrıca kul Allah'tan razı olma derecesine ulaşmayı Ondan talep etmelidir zira Allah'ın rızasını kazanmak en büyük nimettir.

2. Süfîlerin Rıza Kavramıyla İlgili Tanım ve Yorumları

"Sızlanmama, yakınmama, hoşnut ve memnun olma hali" anlamına gelen rıza (Uludağ, 2001: 291) hüküm-i ilâhî karşısında kulun itirazsız boyun eğmesidir. Rıza tasavvuf makamlarının en üstünü olarak kabul edilmiştir. (Kâşânî, 1992: 248-249; Refik Acem, 1999: 399-406; Yılmaz, 2014: 175) Kâşânî (v. 736/1335) rızayı doğru duruş olarak tanımlar. Bu öyle dosdoğru bir duruştur ki, bu duruşta ne öne geçmek ne arkaya kalmak, ne fazlasını yapmak ne de bir hali değiştirmek söz konusudur. (Kâşânî, 2004: 267) Ona göre avamın rızası Allah'tan Rab, İslâm'dan din ve Hz. Muhammed'den (sav) peygamber olarak razı olmak ve onları kabul etmektir. Öyle ki kişi Allah ve Resûlünü her şeyden daha çok sever ve itaate en layık olanın Allah ve Resulü olduğunun bilincine varır. Ancak bir de havassın rızası vardır ki havass Allah'tan Rab olarak razı oldukları gibi her hallerinde de tasarruf sahibi ve malik olarak O'ndan razı olurlar. Böyle bir rıza şuuruna eren kimse sözgelimi elinin kesilmesinden veya evladının ölmesinden dolayı sıkıntı duymaz. İşte bu doğru duruştur yani Hakk'ın iradesi karşısında tereddüde kapılmadan gerçek anlamda doğru durmak demektir. (Kâşânî, 2004: 267) sonucu isteğe uygun olsun veya olmasın kazaya razı ve teslim olmak gerekir. Çünkü kaza Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. Kaza ister küfür ve isyan yönünde isterse tevhid ve taat yönünde cereyan etsin O'nun sıfatına razı olmak icap eder. (Tehânevî, 1996:I, 866) Rıza kişinin her konuda kaderin akışına teslim olması, yaşadığı her şeyi güzel ve hoş karşılayıp Allah'ın kazasını başkasına şikâyetten vazgeçmesidir. Rıza her konuda kaderin akışına teslim olmak, her durumu güzel ve hoş karşılayıp Allah'ın kazasının O'ndan başkasına şikâyet etmemektir. (Yılmaz, 2014: 177) Rıza süfî hayatın kalbi ve tasavvufî ahlâkın mihveridir. İlâhî kaza hükümlerine karşı kulun kalbine sekînet ve itminan veren şey rızadır. (Afîfî, 1999: 238) İnsan

iradesini aşan hadiseler karşısında Hakk'ın cemal ve celal tecellilerini aynı derecede rıza ile karşılamak sûfilerin hedefidir. Onlar kahrın da lütfun da hoş olduğunu kabul ederek hadiselere bakarlar. (Uludağ, 2008: 56)

Tasavvuf klasikleri incelendiğinde sûfilerin çeşitli rıza tanım ve yorumları karşımıza çıkmaktadır. Bu tanım ve izahlar rızanın tezahürleri, şartları, rıza halini engelleyen durumlar, rıza makamına ulaşan kimsenin nitelikleri, Allah'ın kuldan ve kulun Allah'tan razı olmasının ne anlama geldiği gibi hususlara açıklık getirmektedir. Her şeyden önce tasavvuf ehline göre rızanın şartı kazadan sonra yani olay vuku bulduktan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa buna rızaya azmetmek denir. (Cebecioğlu, 1997: 593; Kuşeyri, 2013b: 231) Rıza Allah'ın hükmü hangi şekilde olursa olsun (ikbal veya bedbahtlık) sızlanma halinin ortadan kalkması ve kızma halini terk etmektir. (Kuşeyri, 2013b: 231) Kalpte neşe ve sevinçten başka hiçbir şey kalmayacak şekilde hoşnutsuzluğu çıkarıp atmaktır. (Kuşeyri, 2013b: 229) Kûfe ekolünün önde gelen zâhidlerinden Süfyan Sevrî (v. 161/778) ile Basralı zahide Rabia arasında rıza konusunda geçen bir diyalog birçok tasavvuf klasığında nakledilmiştir. Buna göre Sevrî bir gün Rabiâ'nın (v. 185/801) yanında "Allahım benden razı ol" diye dua etmiş, Rabiâ: "sen Allah'tan razı değilken O'nun rızasını istemekten utanmıyor musun?" diye çıkmıştı. Bunun üzerine Sevrî istiğfar etmiştir. O sırada orada bulunan Cafer b. Süleyman ez-Zab'î Rabiâ'ya "kul ne zaman rıza mertebesine ulaşır?" diye sormuş, Rabiâ da şu cevabı vermiştir: "Nimetler karşısında olduğu kadar musibetler karşısında da sevinç duyduğunda." (Gazzâlî, 2000: V, 67; Kuşeyri, 2013b: 230; Mekki, 2010: II, 80; Sühreverdi, 2016: 292) Şüphesiz musibetler karşısında bile sevinç duymak insan için ulaşılması zor bir mertebedir. Ancak Rabia'nın bu yaklaşımının onun sevgiyi merkeze alan ve "Allahım sana cehennemden korktuğum için ibadet ediyorsam beni cehenneminde yak. Sana cennet ümidiyle ibadet ediyorsam cennetini bana haram kıl. Benim sana olan sevgi be ibadetim senin sevmeye ve kulluğa layık bir mabud oluşundandır." (Yılmaz, 2014: 106) şeklindeki sözlerinde ifadesini bulan tasavvuf anlayışının bir tezahürü olduğu söylenebilir. Ebû Süleyman Dârânî (v. 215/830) "rıza Allah'tan cenneti istememen ve cehennemden O'na sığınmamandır"¹ diyerek rızayı O'nun vereceği hükme ve rahmetine

¹ İbn Teymiyye bu söz ile ilgili geniş açıklamalar yapmış ve bu söz ile ilgili iki hususun açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Birincisi Ebû Süleyman Dârânî bu sözü gerçekten söylemiş midir? İkincisi söylediğini kabul edecek olursak bu söz doğru mudur yanlış mıdır? İbn Teymiyye öncelikle bazı deliller ileri sürerek bu sözün Dârânî'ye ait olmadığını iddia etmiş ve "o ulu bir sufidir böyle sözler söylemez şeyhlerin en büyüklerinden, önde gelenlerinden ve şeriata en fazla uyanlarındandır" şeklinde nitelendirdiği Dârânî'nin bu sözünü te'vil çabasına girmiştir. Ona göre Ebû Süleyman "Allah beni cehenneme atsa ona da razı olurum" dediği zaman o anda mecliste bulunanlardan bazıları bu sözü yukarıdaki şekilde anlamış ve öyle nakletmişlerdir. Dolayısıyla İbn Teymiyye Dârânî'nin sözünün etrafındakiler tarafından yanlış anlaşılma ve aktarılmış olma ihtimalinden bahsederek onu aklamaya çalışmıştır. İbn Teymiyye söz konusu cümlelerin kendi yorumladığı şeklinin de yanlış anlaşılmaya müsait olduğunu ancak iki ifade arasında mana olarak büyük fark olduğunu belirtmiştir. "Rıza Allah'tan cenneti istememen ve cehennemden O'na sığınmamandır" cümlesi cenneti isteyen ve cehennem azabından O'na sığınan Allah'tan razı değildir, manasına gelmektedir. Oysa "beni cehenneme atsa da razı olurum" ifadesi çok daha farklı bir mana içermektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye önce Dârânî'ye atfedilen sözün aslında ona ait olmadığını, olsa bile yanlış anlaşılma olup maksadının aslında farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmış (İbn Teymiyye, 1381: X, 693-694) daha sonra da bu sözü söyleyen her kim olursa olsun acaba doğru bir söz müdür değil midir meselesi üzerine açıklamalar yapmıştır. Ona göre bu sözü söyleyen kişi, cennette mü'minler için hazırlanmış olan nimetleri ve Allah'ın cemalini temaşa etmeyi istememeyi ve cehennemde azap etmesinden O'na sığınmamayı kast ediyorsa peygamberlerin ve mü'minlerin yoluna muhalifler ve böyle bir yaklaşım akılla da bağdaşmaz. Zira cenneti istemek ve cehennemden Allaha sığınmak peygamberlerin, sahabenin ve velilerin yoludur. Dünyanın en faziletli insanları olan sahabe cenneti istemiştir. Eğer cennetten daha üstün birşey olduğu bilselelerdi onu isterlerdi. (İbn Teymiyye, 1381: X, 704) İbn Teymiyye isim zikretmeksizin bazı fıkıhçı, kelâmcı ve mutasavvıfların cenneti zevk ve safa yeri gibi gördüklerini, yeme-içme, cinsellik ve giyinme gibi bazı zevklerin tatmin edildiği bir mahal olarak değerlendirdiklerini iddia ederek eleştirilerde bulunmuş, bu çerçevede özellikle rü'yetullah konusunun üzerinde durmuştur. Ona göre bahsi geçen kelâmcı, fıkıhçı ve sûfiler cennetin rü'yetullahın mekânı olduğu gerçeğini idrak edememişlerdir. O rü'yetullah konusundaki eleştirilerinde özellikle Cehmiyye ve Mutezile'yi hedef almıştır. İbn Teymiyye mutasavvıfların rü'yetullah haktr şeklindeki görüşleriyle sefefe tabi olduklarını ve isabet ettiklerini belirterek Rabiâ'nın "ilahi sana ne cennet arzusu ne de cehennem korkusuyla ibadet ediyorum. Benim sana olan ibadetim seni temaşa etmek ve sana tazim etmek içindir" şeklindeki münacatını örnek vermiştir. Ona göre mutasavvıfların dile getirdiği bu tür sözlerde kastettikleri rü'yetullah ise bu isabetlidir ancak bu tür sözleri sarf edenler rü'yeti cennetin dışında görmek suretiyle hata etmişlerdir. Zira rü'yet cennette gerçekleşecektir. Ayrıca bazı sufiler hiçbir haz ve karşılık beklemeden ibadet ettiklerini zannederek yanlışlardı. Çünkü Allah'tan istenen her şeyde nefsin hazı vardır. İnsanın herhangi bir arzu ve beklenti içinde olmadan amel edebileceği şeklindeki düşünce de vehimdir ve âhiretin, dinin ve imanın hakikatini anlamamaktır. İbn Teymiyye'ye göre sufilerden bazıları da vardır ki bütün himmet ve düşünceleri Mahbub ve Mabudları olduğu için bu durum onları nefsinde fani kılar. O kadar ki nefsinin ve nefsinin hazlarının şuuruna sahip değillerdir. Bu yüzden muradı olmadan ibadet ettiğini zanneder. İbn Teymiyye "Salih, sadık, hal ve makam sahibi kimselerin çoğunun hali böyledir. Bunlar sıhhatli bir vecd ve selim bir zevk içinde bulunurlar. Fakat yaşadıkları hali tam olarak açıklayamazlar. O sebeple maksatları sahih olmakla birlikte sözleri arasına hatalı ve edebe uymayan sözler karıştırırlar" demek suretiyle sufilerin bir beklenti olmaksızın ibadet ettikleri yönündeki zannının bir yanlış olduğunu ancak bu yanlışın temelinde nefsinde fani olma hali bulunduğunu belirtmiştir. İbn Teymiyye bu noktada sufilerin yaşadıkları halin sahil, ancak bunu ifade etme biçimlerinin problemli olduğunu düşünmektedir. (İbn Teymiyye, 1381: X, 694-699) Ona göre rü'yetullahı istemek onun şartı olan cenneti de istemek anlamına gelir. Cenneti isteme cehennemden sakınma talebi rızaya aykırı değildir bilakis bu dinin esasındandır. Rıza mertebesinde bulunan Allah dostu dua ve niyazdan kaçınmaz. (İbn Teymiyye, 1381: X, 705) İbn Teymiyye "mutasavvıfların hiçbir şey istememeleri, nefse ait arzuların hepsini ve iradelerini terk ederek kendilerini kudretin cereyanına teslim etmeleri onları ruhbanlığa götürdü, şeriaten çıkardı." (İbn Teymiyye, 1381: X, 715) şeklindeki sözleriyle sufilerin rıza konusundaki bazı

güvenmek olarak açıklamıştır. (Kuşeyrî, 2013b: 230) Dârânî'nin (v. 215/830) "kul nefsanî arzularından sıyrılmaya rabbinden razı olur" şeklindeki sözü ancak nefsanî arzularından sıyrılabilen kişinin rıza mertebesine erebileceğine işaret etmektedir. (Kuşeyrî, 2013b: 229) Zira heva ve arzularının esiri olan kimse sonu gelmeyen bir tatminsizlik psikolojisi yaşayacak ve mevcut durumla yetinme duygusuna sahip olamayacaktır. İçinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayı başarabilmiş bir insanın sergileyeceği tutum noktasında belki de en dikkat çekici örneklerden biri Bâyezid-i Bistâmî'nin (v. 234/848) tavrıdır. Onun Hakk'a duası istememeyi istemek şeklinde olmuştur. Kâşânî'ye göre onun bu talebi kendi iradesini karıştırmadan Hakk'ın iradesini gerçek anlamda kabul etmeyi ifade eder. (Kâşânî, 2004: 267) Rızayı "kazanın acılığını kalbin sürurla karşılaması" şeklinde tanımlayan Hâris Muhâsibî (v. 243/857) (Muhâsibî, 1986: 276) *Risâletü'l-müsterşidîn*'de zühd, sıdk, ihlas, rıza, üns, yakîn, havf, muhabbet, murakabe gibi terimleri ele almıştır. Ona göre sıdk ve ihlas bütün hallerin aslıdır. Sabır, kanaat, zühd, rıza ve üns sıdkın; yakîn, havf, mahabbet, iclâl, haya ve tazim ihlasın şubeleridir. (Muhâsibî, 1988: 170-172)) Daha önce belirtildiği gibi Hucvirî *Keşfü'l-mahcûb*'da rızayı Hâris Muhâsibî'nin öncüsü olduğu "Muhâsibiyye" fırkasının esas aldığı terim olarak incelemiştir. (Hucvirî, 1996: 283-291) Muhâsibî'ye göre rıza makamına ulaşmanın yolu Allah'ın kazasında âdil olduğunu, O'nun herhangi bir şekilde itham edilemeyeceğini bilmek ve O'nun mahlûku için hayırlı olduğunu bildiği şeylerde meşretini icra ettiğine inanmaktır. Rıza ne zaman kolaylaşır? şeklindeki soruya "Allah'ın tercihinin senin tercihinden daha hayırlı olduğunu anladığında" diye cevap vermiştir. (Muhâsibî, 1986: 275)

Ebu Tûrab Nahşebî (v. 245/859) kalbinde dünyanın değeri ve kıymeti olan kimsenin rıza haline ulaşmasının mümkün olmadığı kanaatinde. Çünkü böyle bir kişi dünyevi bir sıkıntıya girerse ve zarara uğrarsa hoşnutsuz olur. (Kuşeyrî, 2013b: 231; Sühreverdî, 2016: 293) Dolayısıyla dünyaya bağlılık sûfi nazarında rıza halini engelleyen bir durumdur. Rıza noktasına ulaşabilen ârif dünyanın çeşitli gaileleri karşısında tutum değiştirmez. Ebû Tûrâb'ın şu sözü bu hakikati açıklar mahiyettedir: "hiçbir şey ârifi kederlendirmez, bulandırmaz" (Kuşeyrî, 2013b: 346) Zünnûn el-Mısırî (v. 245/860) rızayı "kazanın acılığını kalbin sevinçle karşılamasıdır" şeklinde tanımlamıştır. Buna göre rıza kaderin acı tecellisi karşısında kalbin huzur ve sükûn içinde olmasını gerektirir. (Attâr, 2002: I, 168; Kelâbâzî, 2011: 120; Serrâc, 2007: 50; Sühreverdî, 2016: 292) O rızanın üç alâmetinden bahsetmiştir:

- a) Kazadan evvel iradeyi terk etmek.
- b) Kazadan sonra hükmün acısını hissetmemek.

c) Musibet anında ilâhî sevginin heyecanını duymak. (Kuşeyrî, 2013b: 230) Buna göre Zünnûn rızanın gerçekleşmesi için mezkûr üç aşamanın bir araya gelmesini gerekli görmüştür.

Serîyy es-Sakatî'ye (v. 257/871) göre nefsin hoşuna giden veya gitmeyen konularda Allah'tan razı olmak mukarreblerin ahlâkındandır. Serî'nin ifadeleri rıza mertebesinin yüceliğine ve bu mertebenin ancak seçkinlere mahsus bir aşama olduğuna işaret etmektedir. (Sühreverdî, 2016: 293) Tasavvuf tarihinde makamlardan sistematik olarak bahseden ilk mutasavvıflardan biri olan Yahyâ b. Muâz er-Râzî (v. 258/872) makamları tevbe, zühd, rıza, havf, şevk, mahabbet, ve marifet şeklinde sıralamıştır. O her bir makamın belli bir amacı bulunduğunu belirtmiş ve rıza makamının amacını "rıza ile ubudiyet kisvesine bürünülür" diyerek açıklamıştır. (İsfahânî, 1988: 64; Çift, 2011: 136) Şu halde Yahyâ b. Muâz'ın anlayışında kulluğun hakkını vermek ancak Allah'tan gelene razı olmakla mümkündür. Yahyâ b. Muâz kişinin rıza makamına ermeden önce nasıl bir ruh hali içinde bulunacağını tasvir ederek kendisinin içinden geçmiş olduğu tecrübeden de bahsetmiştir. Ona göre rıza makamına henüz ulaşamamış olan kişi tam bir tatminsizlik ve huzursuzluk yaşar. Yahyâ b. Muâz kendisinin de yaşamış olduğu bu tatminsizliği ilim tahsili ve çokça amel ile gidermeye çalıştığını ancak başarılı olamadığını, nihayet Allah'tan razı olma haline ulaştığında rahat bir nefes aldığını ifade etmiştir. O "kul ne zaman rıza makamına ulaşır? şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "rabbinin kendisine muamelesi konusunda kendinde dört prensibi uygulayınca rıza makamına ulaşır. Bu dört prensip şunlardır: Bana verirsen kabul ederim, vermezsen razı olurum. Beni terk edersen sansa ibadet ederim, beni çağırırsan icabet ederim." (Sühreverdî, 2016: 293; Çift, 2011: 147) Vermiş olduğu cevaptan anlaşıldığı üzere Yahyâ rıza makamına ulaşmış olan bir kulun her halinin rıza üzere olması gerektiğini ve onun için rızadan başka bir yol olmadığını düşünmektedir. Ona göre Allah'ın kulundan razı

yaklaşımlarını tenkit etmiştir. Ancak onun bu ithamı aşırılığa gidenleri hedef almakta sufilerin tamamını içine almamaktadır. Zira daha sonraki satırlarda "tasavvuf şeyhleri daima ilme ve şeriate uyulmasını mensuplarına tavsiye etmişlerdir" demesi ve Cüneyd'in "bizim şu tasavvuf ilmi ayet ve hadislerle mukayyedir" ve Sehl'in "bir vecd ki Kur'an ve hadis onun doğruluğuna şahitlik etmez. O vecd batıldır" sözlerini nakletmiş olması maksadının bütün sufileri itham etmek olmadığını göstermektedir. Ona göre birçok mutasavvıf kaza ve kaderi düşünüp ilahî emirden yüz çevirmiş, emredilene terk etme, haram kılınan işleme durumuna düşmüşlerdir. (İbn Teymiyye, 1381: X, 718-719) Çünkü cennet için dua etmek Allah'ın emridir ve kader ve kazaya rıza gerekçesiyle bunu terk etmek emredilene yapmamak anlamına gelir. (İbn Teymiyye, 1381: X, 714)

olup olmadığına en güçlü kanıtı, kulun Allah'ın kendisi hakkındaki tasarrufundan razı olmasıdır. Eğer kul her durumda Allah'tan razı ise ve tutum ve davranışlarını buna göre gerçekleştiriyorsa bu durumda Allah o kulundan razıdır demektir. (Çift, 2011: 146) Yahyâ b. Muâz'a göre rıza makamında bulunan kimselerin en belirgin özelliklerinden biri devamlı zikir halinde olmalarıdır. Sâlik rıza makamına eriştiğinde zikir-i dâimî onun temel özelliklerinden biri haline gelir. (Çift, 2011: 176)

Ebû Said Harrâz (v. 277/890) rızayı "kaza olarak Allah'ın katından gelen şeye kalbin razı olması" şeklinde tanımlamış ve rıza mertebesine ulaşan kimsenin tavsifini yapmıştır. Ona göre Allah'ın hükmettiği şeylere kalben teslim olan, nimet ve imtihan anında ise ahitleri yerine getirerek nefsiyle boyun eğen kişi "razı" olarak adlandırılır. (Harrâz, 2015: 106) Mürtaîs (v. 328/940) ise rıza ile irade arasındaki yakın ilişkiye işaret etmiştir. Ona göre irade kaderin tecellileri karşısında rıza durumunu muhafaza etmektir. (Kuşeyrî, 2013b: 72) Sehl b. Abdullah Tüsterî (v. 283/896) Allah'ın kuldan ve kulun Allah'tan razı olmasının ne anlama geldiğini izah sadedinde "rıza Rıdvân ile birleşince (kul ile Allah birbirinden razı olunca) itminan ortaya çıkar" demiştir. (Kelâbâzî, 2011: 120; Sühreverdî, 2016: 292) Kelâbâzî Sehl'in bu söz ile "Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah'tan razı oldular" (Mâide 5/19) mealindeki âyeti kastettiğini belirterek bu söze bir izah getirmiştir. Bu izaha göre dünyada hükmünü icra eden ilahi iradeye kulun razı olması, ezeldeki takdir gereğince kulun âhirette rıdvana nail olmasını sağlar. (Kelâbâzî, 2011: 121)

Iraklı sûfilerin önderi konumunda olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 297/909) tanımına göre ise rıza kulun iradesini terk etmesidir. (Attâr, 2002: II, 40; Kelâbâzî, 2011: 120; Kuşeyrî, 2013b: 231; Serrâc, 2007: 50) Cüneyd'in bu sözü ilâhî iradeye tabi olan kulun kendi tercihini terk etmesi, Allah'ın iradesine bütünüyle teslim olması anlamındadır. (Uludağ, 2008: 56) Asıl itibarıyla kul burada yine bir tercih kullanmakta kendi tercihiyle yine kendi tercihinden vazgeçerek Hakkın tercihini seçmektedir. İradesini Hakkın iradesine yönelme şeklinde işletmektedir. Cüneyd'in bir başka tanımına göre ise rıza belayı nimet saymaktır. (Attâr, 2002: II, 40) Rıza konusunda tasavvufi eserlerde yer alan bir başka dikkat çekici diyalog ise Horasan ekolünün önemli bir temsilcisi olan Şiblî ile Iraklı sûfilerin seyidi Cüneyd arasında geçmiştir. Şiblî (334/945) Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında iken "la havle ve la kuvvete illa billâh" deyince Cüneyd, "bu söz canın sıkılmış olduğunu gösterir. Can sıkılması ise kazaya rızayı terk etmekten ileri gelir" demiş, bunun üzerine Şiblî susmuştur. (Kuşeyrî, 2013b: 230) Öyle anlaşılıyor ki Cüneyd Şiblî'nin içinde bulunduğu duruma dair memnuniyetsizliğinin izharını rızaya aykırı olarak değerlendirmiştir. Şiblî'nin hoşnutsuzluğunu ifade eden söz ve tavrını rızaya engel olarak görmüştür. Bu da onun rızayı sadece kalbin bir eylemi olarak görmediğini davranışlarda da tezahürü olan, davranışa dönüşen bir nitelik olarak anladığını ortaya koymaktadır. Sühreverdî *Avârifü'l-maârif* te bu diyalogu naklettikten sonra şöyle bir yorum getirmiştir: "Cüneyd bu sözü rızanın aslına dikkat çekmek için söylemiştir. Çünkü rıza kalbin inşirahından, kalbin inşirahı da yakîn nurundan meydana gelir." Sühreverdî "Allah'ın göğsünü İslam'a açtığı kimse rabbinden bir nur üzere değil mi?..." (Zümer 39/22) âyet-i kerîmesine yer verdikten sonra nurun bâtına girmesiyle basiretin açılacağını bunun üzerine kulun Allah'ın tedbirinin güzelliğini görmek suretiyle hoşnutsuzluk ve sıkıntı halinden kurtulacağını ifade etmiştir. Ona göre sadrın genişliği sevgilinin yaptıklarından tat almayı ve razı olmayı sağlar. Seven sevdiğinden gelen her şeyi kendi muradı ve tercihi olarak görür. Sevgilinin tercihini görmenin lezzeti ile şahsi tercihini göremez hale gelir. (Sühreverdî, 2016: 293-294) İbn Teymiyye (v. 728/1328) Cüneyd'in bu sözünü çok beğendiğini ifade etmiş ve Cüneyd "seyyidü't-taife" idi diyerek ona olan hayranlığını dile getirmiştir. O "Cüneyd bu sözün söylenme biçimini tenkit etmiştir. Çünkü Şiblî bu kelimeyi söylerken rıza haline uymayan bir durumdaydı, eğer bu sözü meşru bir şekilde söylemiş olsaydı Cüneyd onu inkâr etmezdi" diyerek onu savunmuştur. (İbn Teymiyye, 1381: 686-687)

Ebû Muhammed Rûveym (v. 303/915) ise rızayı hükümleri gönül hoşluğu ile karşılamak olarak ifade etmiştir. (Attâr, 2002: II, 77; Kelâbâzî, 2011: 120; Kuşeyrî, 2013b: 231) O "rıza Allah cehennemini sağ tarafına koysa biraz da sol tarafına konulmamasını istemektir" diyerek rızayı itirazı ve şikâyeti terk etme olarak izah etmiştir. (Kuşeyrî, 2013b: 229) Ebû Abdullah b. Hafif'in (v. 331/942) tasavvuf tarifi sabır ve rıza terimlerini öne çıkarmaktadır. Ona göre tasavvuf kaderin getirdiklerine sabırlı olmak, Allah'ın verdiği razı olmaktır. (Cebecioğlu, 1987: 400) Rıza ise kalbin Rabbin hükümleri ile sükûn bulması, Allah'ın kendisi için tercih ettiğine muvafakat etmesidir. (Kuşeyrî, 2013b: 230) Ebû Said Ebu'l-Hayr (340/951) ise kırklı makam tasnifinde rızayı dokuzuncu makam olarak ele almış ve rızayı "sufiler aç da bırakılsalar çıplak da bırakılsalar yine de mutludurlar. Onlar asla şahsî irade evinde oturmazlar" diyerek izah etmiştir. (Yazıcı, 1959: 93; Nasr, 2002: 91) Onun yorumunda da Cüneyd-i Bağdâdî'de olduğu gibi Allah'ın iradesini şahsî iradeye tercih etme öne çıkmıştır. Benzer bir yaklaşım İbn Atâ'da da (v. 369/979) karşımıza çıkmaktadır. Ona göre rıza kişinin Hakk'ın kendisi hakkındaki tercihinin kendi tercihinden daha iyi olduğunu kavrayarak kızmayı ve şikâyeti bırakması, Allah'ın takdirini sükûnetle karşılamasıdır. Görüldüğü üzere İbn

Atâ'nın rıza yaklaşımında diğer sûfilerde olduğu gibi Hakk'ın tercihini incelemek esastır. (Serrâc, 2007: 50, Sühreverdî, 2016: 293)

Serrâc "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuştur" (Mâide 5/119) ve "Allah'ın onlardan razı olması her şeyden büyüktür." (Tevbe 9/72) meâlindeki âyetlerden hareketle Allah'ın kendi rızasını, kulların kendisinden razı olmasından daha büyük gördüğünü bu nedenle de önce zikrettiğini ifade etmiştir. O rızayı Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cenneti olarak nitelendirmiş ve rızayı "kulun kalbinin ilâhî hüküm altında sükûnet bulması ve ızdırap duymaması" şeklinde tanımlamıştır. (Serrâc, 2007: 50) Ona göre rıza ehli üç derecedir:

- a) Sabırsızlık ve telaşı bırakarak, zorluk olsun kolaylık olsun, hoş giden şey olsun hoş gitmeyen şey olsun, nimete ermek olsun nimetten mahrum kalmak olsun Cenab-ı Hakk'ın her türlü hükmünü eşit gören kimseler.
- b) Rızanın önce Allah'tan olduğunu görerek kendi rızalarını görmeyen kimseler. Bunlar her ne kadar rahat ile sıkıntıyı eşit görseler de rıza konusunda istikrarlı olmayan kimseler.
- c) Allah'ın kuldân rızasını da kulun Allah'tan rızasını da görmeyen bundan geçmiş olan kimselerdir. Yani bu derece ne Allah'ın ne de kulun rızasını görmektir. Serrâc'a göre bu gruptaki kimselere Ebu Süleyman Dârânî'nin şu sözünde işaret vardır: "Allah'ı hoşnut eden de gazaplandırılan da kulların filleri değildir. Allah bir topluluktan razı olunca onları razı olacağı amellerde kullanır. Bir kavme kızınca da onları gazaplandığı kimselerin işlerinde kullanır. (Serrâc, 2007: 51)

Rızayı makamlar arasında ele alan Ebû Tâlib el-Mekkî ise rızayı yakîn makamlarının en yücelerinden biri olarak takdim etmiş ve rızanın tezahürlerine değinmiştir. (Mekkî, 2010: II, 76) Ona göre rızanın tezahürleri her konuda takdir edilene kalpten sevinmek, her durumda sükûnet içinde bulunmak, Allah'ın nasip ettiğiyle mutlu olmak ve endişe ve korku yaratan durumlarla karşı karşıya kalındığında kalbin huzurunu muhafaza etmektir. Her şeye kanaat etmek rızanın tezahürüdür. Kulun her şeyde Allah'a teslim olması, rıza göstermesi, O'nun tedbirinin güzelliğine ve takdirinin mükemmelliğine olan inancını koruması, kâinatın yegane mâliki olan rabbini, O'nun kullarına şikayet etmemesi her hangi bir fiilinden dolayı serzenişte bulunmaması, O'nun yaptığının güzelliğine dair inancını kaybetmemesi rıza makamının göstergelerindedir. (Mekkî, 2010: II, 80) Ayrıca Mekkî "güzelliğin karşılığı yalnız güzellik değil midir?" (Rahman 60) meâlindeki âyeti rıza ile ilişkilendirmiş ve "her kim Allah'tan güzellikle razı olursa Allah da onu Zâtının rızası ile ödüllendirir. O rızaya rızayla karşılık verir. Bu da ödül ve karşılığın zirvesi ilahi lütfun nihai zirvesidir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldu." şeklinde yorumlamıştır. (Mekkî, 2010: II, 76)

Rıza kişinin yüz yüze geldiği sıkıntı ve musibetler karşısında hiç acı hissetmemesini, üzüntü duymamasını gerektirir mi? Bu sorunun cevabını Ebû Ali Dekkâk (v. 405/1015) vermektedir. Zira o rızayı "musibetin sebep olduğu acıyı hissetmemek değil, Allah'ın hüküm ve kazasına itirazda bulunmamak" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre rıza havassın yoludur ve ancak amelleri Allah'ın rızasına uygun olan ve kazaya rıza gösterebilen kişiler havassan sayılır. (Kuşeyrî, 2013b: 229) Asıl itibarıyla Ebû Ali Dekkâk insanla ilgili temel bir gerçeğe vurgu yapmaktadır. Bir musibete dâçar olan insanın acı hissetmemesi gerçekleştirilmesi zor bir durumdur. Dolayısıyla onun rıza anlayışı insanı böyle ağır bir yükün altında bırakmamayı hedefler görünmektedir. Ayrıca Ebû Ali Dekkâk'ın yaklaşımının Râbia'nın "musibetler karşısında bile sevinç duyma" şeklindeki rıza anlayışından daha farklı bir yaklaşım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kuşeyrî Beyyine sûresi 8. âyeti tefsir ederken rızayı kalbin takdirin yerine gelmesine sevinmesi şeklinde tanımlamıştır. (Kuşeyrî, 2013a: VI, 356) Ona göre Allah'tan razı olan O'nun takdirine itiraz etmeyendir. Takdire itiraz etmeme rıza makamında olmanın olmazsa olmaz şartıdır. (Kuşeyrî, 2013b: 228) Kuşeyrî haller ile huzur ve sükûn bulmanın, halleri yaratan ile kul arasına perde girmesine sebep olacağını ileri sürerek bu durumun sûfilerin yolunu kesen, onları yolda duraklatan bir husus olduğuna işaret etmiştir. Çünkü kul tecrübe ettiği rıza halinden haz alıp kalbinde bunun ferahlığını hissettiği zaman bu durum onun şuhûduna, Hakk'ı temasına engel olur. Bir başka ifadeyle haline razı olursa daha yüksek mertebelere ulaşmak için çaba harcamaktan kaçınır ve haline razı olması hali verenden gafil olmasına sebebiyet verir. Dolayısıyla rızadan haz alıp tatmin olmakla yetinmek esas amaç değildir. (Kuşeyrî, 2013b: 230) Kuşeyrî *er-Risâle*'de "Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldu" âyet-i kerimesini naklederek Hakk kulundan razı olmadıkça kulun da O'ndan razı olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Buna göre Allah'ın kuldân razı olduğunun belirtisi, kulun O'ndan razı olmasıdır. (Kuşeyrî, 2013b: 229) O *Letâifü'l-işârât*'ta Mâide sûresi 119. âyeti ise "Allah'ın rızası onlara bir yer var etmek, onları övmek ve onlara lütuflarını ve çeşitli nimetlerini tahsis etmektir. Onların âhirette Allah'tan razı olmaları ise gayelerine

kavuşmalarıdır. Nitekim en büyük kazanç ve en büyük kurtuluştur.” şeklinde yorumlamıştır. (Kuşeyri, 2013a: II, 89-90)

Rıza'yı kulun kahrı da lütfu da bir görmesi şeklinde anlayan Hucvirî'ye göre Allah'ın rızası kulu için sevap, nimet, keramet ve ikram irade etmesi, kulun rızası ise Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve hükümlerine boyun eğmesidir. Allah'ın rızası kulun rızasından öncedir. Çünkü yüce Allah kulunu muvaffak kılmadığı sürece kul Hak Teâlâ'nın hükmüne boyun eğmez. O'nun iradesine göre hareket etmez. Kulun rızası Allah'ın rızasına bağlıdır. Hucvirî kulun rızasını “kazanın iki türlü tecellisi yanı Allah'ın vermesi ve vermemesi karşısında kulun kalbinin eşit durumda bulunması, celali ve cemali tecelliler karşısında sırrının ve ruhunun istikamet üzere olması” şeklinde izah eder. O şöyle der: “ister Hakk'ın celal ve heybetinin ateşi içinde yanıp kavrulsun ister cemal ve lütfunun nuru içinde aydınlansın onun kalbine göre bu yanma veya aydınlanma hali bir olur. Zira bu kul için Hakk'ın şahididir. Kazasına razı olunca Hakk'tan gelen her şey bütünüyle hayır olur.” (Hucvirî, 1996: 284-285) Hucvirî Hakk'ın kendisi için yaptığı tercihe razı olan kişinin bütün üzüntülerden kurtulacağını belirtir. Çünkü rıza hüznüleri yok eder, kişiyi dertten kurtarır, O'ndan başkasıyla ilgili düşünceleri kalpten siler. (Hucvirî, 1996: 285)

Gazzâlî'ye göre “Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'd etti. Allah'ın rızası ise bunların hepsinden daha büyüktür.” (Tevbe 9/72) âyet-i kerimesinde Allah Teâlâ rızasını Adn cennetlerinin üstünde bir makam olarak zikretmiştir. Ona göre cennetin Rabbinin yüceliği cennetten yücedir. (Gazzâlî, 2000: V, 63) Gazzâlî Allah'ın rızasının kulun rızasının semeresi olduğunu ifade etmiştir. (Gazzâlî, 2000: V, 64) O *İhyâ'* da murakabeden bahsettiği bölümde Beyyine sûresi 8. âyetle ilgili isim zikretmeksizin bir yorumuna yer vermiştir. Buna göre âyette bahsedilen Allah'ın razı olduğu kimseler Allah'ı murakabe eden, nefisini hesaba çeken ve âhiret için azık hazırlayanlardır. (Gazzâlî, 2000: V, 129) Gazzâlî'ye göre Allah'ın kulundan razı olması onu sevmesi ile hemen hemen aynı anlama gelir. (Gazzâlî, 2000: V, 63-64)

Tasavvufun sekiz esas üzerine kurulduğunu belirten Abdülkadir Geylânî bu esasları cömertlik, rıza, sabır, işaret, gurbet, tevazu, seyahat ve fakr olarak sıralamıştır. (Geylânî, 2015: 168) Ona göre rıza en büyük rahatlık ve dünyadayken erişilen yüce bir cennettir. Çünkü kazaya rıza gösteren kimse yorgunluk ve sıkıntı çekmez. (Geylânî, 2015: 124-125) Mü'min Allah'ın kendisi hakkındaki taksimine razı olmalı, O'nu itham etmemeli ve Allah'ın tercihinin kendi tercihinden daha hayırlı olduğuna inanmalıdır. Zira kişinin şer gördüğünde hayır, hayır gördüğünde şer olabilir. İnsan bunu idrak etmekten acizdir. O sebeple ilahi takdire teslim olmalı, lehinde olsun aleyhinde olsun kazaya rıza göstermelidir. Kazaya rıza'yı terk eden yorulur, razı olan ise istirahat eder. Kişi rıza'yı terk etmekle kendi payına düşenden fazlasını elde edemediği gibi yorgunluk ve meşakkatle boğuşmak durumunda kalır. (Geylânî, 1996: II, 486) Ebu'n-necib Sühreverdî ise rıza'yı musibetlerden lezzet almak şeklinde tanımlamıştır. (Sühreverdî, ts: 44) Onun bu tanımı kişinin nimetler karşısında sevinç duyduğu kadar musibetler karşısında da sevinç duyduğunda rıza mertebesine ulaşabileceğini ileri süren Râbiâ'nın tanımını hatırlatmaktadır. Abdullah Herevî (481/1089) *Menâzilü's-sâirîn*'de rıza'yı ahlâka dair mertebeler arasında sabırdan sonra ikinci sırada ele almıştır. Herevî rıza bahsinde “Sen O'ndan razı, O senden razı olarak Rabbine dön” (Fecr 89/28) âyetini zikrederek Allah'ın kendisine yönelene rıza'yı şart koştuğunu belirtmiştir. Ona göre rıza samimi bir duruştur. Kul bulunduğu yerde ne ilerlemeyi ne de geri kalmayı ister. Halinin değiştirilmesini de istemez. Yani rıza sâlikin irade ve ihtiyarından bütünüyle soyutlanarak Hakk'ın iradesine tabi olmasıdır. Allah onu hangi hal ve makamda bırakmışsa buna razı olur ve başka bir hal ve makamı istemez. Çünkü bu tarz istekler irade ve ihtiyarın varlığına işaret etmektedir. Oysa rıza mertebesine ulaşan sûfî, iradesini Hakk'ın iradesinde fani kılmıştır. Herevî rıza'yı avam için yolların en meşakkatlisi sayar. Zira avam henüz haz ve arzularını tam olarak terk edemediğinden rıza noktasına ulaşmakta zorlanır. Buna karşılık rıza nefislerini ve benliklerini tevhide ifna etmiş olan havassın mertebelerinin başlangıcıdır. (Herevî 1988: 51; Tek, 2008: 140-141) Herevî rızanın üç derecesinden bahsetmiştir. Rızanın ilk derecesi Rab olarak Allah'tan razı olmak ve O'ndan başkasına ibadeti hoş görmemektir. Bu derece avâma ait olup bunun gerçekleşebilmesi Allah'ın her şeyden daha sevimli, tazime ve ibadete her şeyden daha fazla layık olduğu fikrinin sâlikte yerleşmesine bağlıdır. Rızanın ikinci derecesi Allah'tan ve O'nun takdir etmiş olduğu her şeyden razı olmaktır. Ancak razı olmak öncelikle Allah'tan kula doğrudur. “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuştur” (Mâide 5/119) âyetinde ifade edildiği üzere Allah kuldan razı olunca kul da O'ndan razı olma kabiliyeti kazanır. Rızanın ikinci derecesi havassa ait olup temel şartı, kişinin nazarında bütün hallerin eşit olması, insanlarla olan düşmanlığın terk edilmesi ve her türlü talepten uzaklaşılmasıdır. Rızanın bu derecesine ulaşan sâlik arzu ettiği şeyler gerçekleştiğinde sevinemediği gibi gerçekleşmediğinde de üzüntü duymaz. Her türlü nimet ve bela, darlık ve bolluk, rahatlık ve sıkıntı onun için eşit durumdadır. Çünkü o artık başına gelen her şeyin ilâhî irade sebebiyle geldiğinin bilincine varmıştır. Âlemdaki her şeyin Hakk'ın hükmü altında olduğunu ve

ezelde taksim edilen her nasibin sahibine ulaşacağını bilmektedir. Rızanın üçüncü derecesi ise sâlikin Allah'ın rızasını kendi rızasının yerine koyması ve nefsi için hoşnutluk hali de hoşnutsuzluk hali de görmemesidir. Yani kendisine ait bir tercihinin olmamasıdır. (Herevî, 1988: 51-52; Herevî 2017; 33-34; Tek, 2008: 141-142)

Daha önce belirtildiği gibi tasavvufta onlu makam tasnifleri arasında en öne çıkanı Necmeddin-i Kübrâ'nın (v. 618/1221) tasnifidir. O tasnifinde rızayı en son makam olarak değerlendirmiştir. Ona göre rıza tıpkı bir ölü gibi kavga ve itiraz etmeden ezeli hükümlere teslim olarak ve ebedî tedbirlere dayanarak Allah Teâlâ'nın rızası dairesine girip kendi nefsinin rızasından sıyrılıp çıkmaktır. Ona göre her kim kendi iradesiyle karanlık vasıflarından kurtulur ve nefsinin öldürürse Allah onu inayet ve yardımı ile yeniden diriltir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: "Ölü iken kalbini diriltilip insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalıp bir türlü çıkmayan kimsenin durumu gibi midir?" (En'am 6/122) Necmeddin-i Kübrâ âyette kastedilen manayı şöyle izah eder: "İnsanlık ağacındaki zulmani vasıflarından ölüp sonra da rabbani sıfatlarla dirilttiğimiz ve cemalimizin nurlarından bir nur verdiğimiz o nur sayesinde insanlar arasında firasetle dolaşıp onların hallerini müşahade eden bir kimsenin durumuyla karanlıklar içerisinde kalmış ve bir türlü kurtulamayan kişinin durumu bir midir?" Yani Kübrâ rızayı kişinin kendi iradesini terk edip Hakk'ın iradesine teslim olması şeklinde değerlendirmiş ve "iradî ölüm" demek olan bu durumun neticesinde Allah'ın kuluna bahşedeceği lutufları ortaya koymuştur. Cimrilik, kin, hased gibi zulmanî vasıflardan fani olan kimseye buna karşılık ilim, hilm vb. övülen vasıflar verilir. Burada nefsinin tercihini aşır Hakk'tan gelen her şeye teslim olarak O'nun rızası dairesine girmek, insanın olumsuz özelliklerinden kurtulup yeni bir hayata adım atmasına benzetilmiştir. (Kübrâ, 1996: 68-69; Gökbulut, 2010: 142, 210) *Meşrebü'l-ervâh* isimli eserinde rızayı "makâmâtü's-sâlikin" başlıklı ikinci babın kırk dördüncü faslı olarak ele alan Ruzbihan Baklı'ye göre kulun rızası Hakk'ın rızasında fânî olup da rıza nuru latife-i mutmainnenin varlığının hakikatine temas edince latife-i mutmainne Hakk'ta Hakk'ın rızası ile razı olur. Hakk Teâlâ kulu kendi rızasına uygun düşmeyen bozuk havâtırın cereyanından korur. Böylece kulun rızası Hakk'ın rızası, Hakk'ın rızası da kulun rızası olur. Kul için imtihanın her türlü tezahürü eşit hale gelir. Rıza belâyı atâdan üstün görmemektir. Yani rıza mertebesine ulaşan kul için bela da nimet de eşit hale gelir. (Baklı, 2005: 43)

Mevlânâ'ya (v. 672/1273 göre kâinatta meydana gelen her şeyin Allah'ın ilim ve iradesine tabi olduğunu, Onun izni olmadan hiçbir şeyin vukua gelemeyeceğini idrak eden kişi, başına gelen musibetleri de bu bakış açısıyla değerlendirir. Bu bakış açısı şüphesiz ki onu rıza bilincine yani yaşadıklarını hoşnutlukla karşılama haline ulaştırır. O şöyle der: "Deriş dedi ki: dünya Allah'ın emrine boyun eğmiştir, ram olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın kazası ve hükmü olmayınca ağaçtan bir yaprak bile düşmez. Allah "gir" demeyince ağızda olan bir lokma bile boğaza doğru yol bulmaz... Şu kadarını işit ve anla ki hiçbir şey Allah'ın emir ve iradesi olmayınca vukua gelmez." (Mevlânâ, 2002: III, 166) "Allah'ın takdiri kulun rızası olur. Kul ilâhî takdire razı olur, onun hükmüne uyar. Yani Cenâb-ı Hakk ne takdir etmişse kul ona razı olur. Bu zorlama değil, bir karşılık bir sevap umarak da değil: kulun gönlü, tabiatı bunu hoş görür." (Mevlânâ, , 2002: III, 167-168)

İbn Arabî'nin (v. 638/1240) kanaatine göre Allah'ın kullarını yükümlü tuttuğu şeyleri kul gücü ölçüsünde yerine getirdiğinde ondan razı olur. Yani Allah'ın rızası kulları yükümlü tuttuğu amellerden güç yetirebilenleri kabul etmesi anlamındadır. Kulun rızası da bunun karşılığında verilen sevaptan da dünya hayatında bahşedilen nimetlerden de razı olmasıdır. Burada İbn Arabî kulun gücünün sınırına ve bu sınırlı güç oranında yapabildiklerinin de sınırlı olacağına işaret eder. Buna karşılık Allah'ın dünya ve âhirette insana verdiği her nimet de O'nun nezdindekilere oranla azdır. Zira Allah'ın katındakiler sonsuz ve sınırsızdır. İnsana verilenler ise sonludur. İbn Arabî "Allah onlardan razı olmuştur....." (Mâide 6/119) âyetini "Allah amelin azı ile kullardan razı olmuş, kullar da sevabın azı ile O'ndan razı olmuştur" şeklinde izah etmiştir. (İbn Arabî, 2015: VII, 303.

İsmail Ankaravî de (v. 1631) *Minhâcü'l-fukarâ*'da rızanın Allah'tan kula ve kuldan Allah'a dönük iki yönüne işaret etmiştir. Ona göre Allah kulundan emirlerine boyun eğip yasaklarından kaçındığı ve salih amel işlediği takdirde razı olur. Ankaravî kulun rızasıyla ilgili olarak da nefsin mutmainne makamına erişmeden rıza makamına erişmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Mutmainne makamına erişmenin yolu da heva ve hevesi terk etmekten geçer. Nefs için mutmainneden sonra raziye ve merziyye makamı gelir ki artık Rabbinin razı olduğu bir kimse olur. Bunun yanı sıra O'ndan gelen her şey razı olur, sıkıntıyı bile sürurla karşılar. (Ankaravî, 2008: 347-348)

3. Sûfilerin Hal ve Makam Tartışmaları Çerçevesinde Rıza

Daha önce belirtildiği gibi hal ve makamlar konusu tasavvufi eserlerde önemli bir yer tutmaktadır. Sûfiler nezdinde rızanın da aralarında bulunduğu bazı istilahların hal veya makam oluşuyla ilgili ittifak bulunmamaktadır. Bazı sûfilerin hal olarak kabul ettiği bir istilah diğer bazı sûfiler tarafından makam olarak

değerlendirilmektedir. Tasavvuf ehli rızanın hal mi yoksa makam mı olduğu konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. Tasavvuf teorisyenlerinden iki önemli isim Kuşeyrî ve Hucvirî rızanın bu ihtilaftaki yeri ile ilgili birbirine zıt iki görüş ortaya koymuştur. Bu iki isim başlıca tasavvuf ekolleri arasında yer alan Irak ve Horasan ekollerinin bu hususta farklı görüşlere sahip olduğunu belirtmişler ancak hangi ekolün rızaya hal hangisinin makam dediği hususunda mutabık kalamamışlardır. Kuşeyrî'ye göre Horasanlı sûfiler rızanın bir makam olduğunu Iraklı sûfiler ise hal olduğunu savunmuştur. Horasanlı sûfiler rızanın çalışılarak kazanıldığı kanaatini paylaşmışlar ve tevekkülün nihayeti olarak görmüşlerdir. Buna karşılık Iraklı sûfiler ise rızanın çalışılarak elde edilemeyeceğini ve diğer hallerde olduğu gibi Allah'ın kula ihsan etmesiyle kalbe yerleşeceğini dile getirerek rızanın hal olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Kuşeyrî, 2013b: 228) Hucvirî ise Kuşeyrî'den farklı olarak Horasanlı sûfilerin rızaya hal Iraklı sûfilerin ise makam dediğini ileri sürmüştür. Ona göre Muhâsibiyye'nin diğer fırkalardan farkı ve ayırıcı vasfı rızanın makam değil hal olarak kabul edilmesidir. Rızanın hal veya makam oluşuyla ilgili ihtilaf Hucvirî'ye göre Muhâsibî ile başlamış ve onun görüşü Horasan sûfilerince benimsenmiştir. Irak sûfileri ise bu hususta Cüneyd'in görüşünü esas alıp rızayı makam olarak kabul etmişlerdir. (Göztepe, 2008: 408; Hucvirî, 1996: 284) Yukarıda belirtildiği gibi Hucvirî'nin konuyla ilgili ifadeleri ile Kuşeyrî'nin ifadeleri çelişmektedir. Zira Kuşeyrî Hucvirî'nin görüşünün aksini iddia eder. Feridüddin Attâr'ın (v. 618/1221) Muhâsibî'nin rızayı makam değil hal olarak kabul ettiğini söylemesi Hucvirî'nin görüşünü te'yid etmektedir. (Attâr 2002: I, 267) Kuşeyrî ise Muhâsibî'nin bu husustaki görüşüne hiç değinmemiştir. Bununla birlikte Abdülhalim Mahmud'un ifade ettiği gibi Muhâsibî'nin *el-Kasd ve'r-rucû ilallah* isimli eserinde "rıza makamına ulaşmanın yolu nedir" sorusuna rızanın makam olduğunu reddetmeden hangi yolla ulaşılacağını açıklayarak cevap vermiş olması dikkat çekicidir. Bundan hareketle Abdülhalim Mahmud Muhâsibî'nin rızayı hal değil makam olarak gördüğünü belirtmiştir. (Muhâsibî, 1986: 275; Abdülhalim Mahmud, 2005: 306-307) Kuşeyrî ve Hucvirî'den daha erken dönemde tasavvuf klasiklerinden iki önemli eseri telif etmiş olan Serrâc ve Kelâbâzî'nin rızayı makam olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Her iki ismin de Horasan bölgesinden olması Hucvirî'nin "Horasanlılara göre rıza haldir" şeklindeki görüşüyle uyuşmamaktadır. Horasanlı olmasına rağmen rızayı makam olarak değerlendiren bir diğer isim de Yahyâ b. Muâz'dır. (Çift, 2011: 146) Dolayısıyla iki ekolü bu konuda kesin çizgilerle ayırmak zor görünmektedir.

Kuşeyrî ve Hucvirî arasında Irak ve Horasan ekollerinin görüşleri hakkında mutabakat olmamasına rağmen rızanın hal mi makam mı olduğu hususunda ortak bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Nitekim her iki müellif de rızayı hal cinsinden bir kavram olarak görme eğiliminde olmakla birlikte te'lifçi bir tutum sergilemiş ve rızanın hal mi makam mı olduğu yönündeki tartışmalarda bir orta yol bulma çabasına girmiştir. Hucvirî'nin Muhâsibî'nin rızanın makam değil hal olduğu yönündeki görüşünü haklı bulduğu anlaşılmaktadır. O Muhâsibî'nin rıza tanımına dikkat çekerek kendisinin konuyla ilgili fikrini de izah etmiştir. Hucvirî Hâris Muhâsibî'nin "rıza ilahi irade hükmünü yerine getirirken kalbin sükûnet içinde olmasıdır" şeklindeki tanımını naklettikten sonra (Attâr, 2002: I, 269; Hucvirî, 1996: 287-288; Kelâbâzî, 2011: 120; Sühreverdî, 2016: 292) "bu konuda onun mezhebi kavidir. Zira kalbin huzur ve sükûn içinde bulunması kulun çabasına bağlı olmayıp bilakis Allah'ın lütuf ve hediyesidir." diyerek bu konudaki tarafını ortaya koymuştur. (Hucvirî, 1996: 287-288) Hucvirî'nin "rıza makamların nihayeti ve hallerin bidayetidir" ifadesi de bu çabanın bir tezahürüdür. Ona göre rıza bir tarafı çalışma ve kazanma öbür tarafı mahabbet ve mahabbetin galeyânı olan bir menzildir. Rızanın üstünde bir makam bulunmamakta ve mücahedeler de burada sona ermektedir. Kısaca rızanın başlangıcı kesbî nihayeti ise vehbîdir. Hucvirî farklı görüşlerin ortaya çıkmış olmasına da şöyle bir açıklama getirmiştir: "başlangıçta rızasının kendi çabasına bağlı olduğunu düşünen buna makam demiştir, nihayette rızasının Hakk ile olduğunu gören buna hal demiştir." (Hucvirî, 1996: 290) Kuşeyrî de iki zıt görüşün şu şekilde telif edilebileceğini belirtmiştir: "rıza başlangıç itibarıyla kulun çabası ile elde edilir. (kesbî) Bu bakımdan makamlar arasında yer alır. İleri düzeyleri ve sonu itibarıyla de kesben olmadığı için hal olarak kabul edilebilir." Şu halde Kuşeyrî de rızayı başlangıçta makam, nihayette ise hal olarak değerlendirir. Ona göre rıza bir anlamda hem kesbilik hem de vehbilik özelliği taşımaktadır. (Kuşeyrî, 2013b: 228) Mekkî halleri önceki makamın devamını sonraki makamın ise hazırlığını sağlayan durumlar olarak gördüğünden dolayı rıza için hal terimini de makam terimini de kullanmıştır. Bununla birlikte makam adı altında açıklamıştır. Onun bu konudaki yaklaşımının bir benzerini daha sonra Sühreverdî'de görülmektedir. Zira Sühreverdî hallerin belli bir aşamadan sonra makam haline geldiği görüşündedir. Ancak bu yaklaşım Sühreverdî'de daha açık bir şekilde gözlemlenebilirken Mekkî'de tam bir netlik göze çarpmamaktadır. (Mekkî, 2010: II, 147; Erginli, 2007: 183)

Sûfilerin rıza konusuna yaklaşımları çerçevesinde hallerin devamlı olup olmadığı hususuna da temas edilmiştir. Mesele Cüneyd-i Bağdâdî ile Muhâsibî'nin bu konuyla ilgili farklı görüşleri sebebiyle önem kazanmıştır. Her ne kadar halin anlık ve gelip geçici bir tecrübe olduğu sûfiler arasında genel kabul görmüş

olsa da bazıları hallerin devamlı olduğunu ileri sürmüştür. Cüneyd halin devamlı olmadığını, gelip geçicilik vasfına sahip bulunduğunu iddia eder ve ona göre kulda devamlı ve sabit bir sıfat olan rıza hal değil makamdır. Buna karşılık halin devamlı olduğu görüşünü savunanların başında Muhasibi gelmektedir. Hucvirî Muhâsibî'nin halin devamlı olduğu fikrinde olduğunu belirtir. (Hucvirî, 1996: 288, 290; Konur, 1995: 321) Ebu Osman Hirî'nin (v. 298/910) rızanın sürekli olduğu yönündeki görüşünü ortaya koyan ifadeleri de konuyla ilgili olarak ele alınmıştır. Hirî'nin "kırk seneden beridir Allah Teâlâ beni hiçbir halde ikamet ettirmemiştir ki ondan razı olmayayım." şeklindeki ifadesi hem Kuşeyrî hem de Hucvirî tarafından nakledilmiş ve yorumlanmıştır. Kuşeyrî "Ebu Osman bu sözle rızanın devamlı olduğuna işaret etmiştir. Rıza ise hal nevindedir. Bu hususta söylenmesi gereken şey şudur: Hallerin devamlı olduğuna işaret eden sûfîlerin sözleri doğrudur." demiştir. Şu halde Kuşeyrî bazı sûfîlerin hallerin devamlı olduğuna kail olduklarını ifade ederek kendisi de bu görüşten yana bir tutum sergilemiş ve Ebû Osman'ın sözünü de bu şekilde açıklamıştır. (Kuşeyrî, 2013b: 92-93) Hucvirî'ye göre de bu söz rızanın devamlılığına ve rızanın hal olduğuna işaret etmektedir. (Hucvirî, 1996: 288, 290)

Rızayı makamlar arasında ele alan Sühreverdî'ye göre Hirî'nin ifadesi rızanın önce hal sonra da makam olduğuna işaret eder. O bu görüşüyle Kuşeyrî ve Hucvirî'den ayrılmaktadır. Zira Kuşeyrî ve Hucvirî rızanın başlangıçta makam sonra ise hal olduğunu beyan etmişlerdir. (Erginli, 2007: 184) Hucvirî rızanın "makamların nihayeti ve hallerin bidayeti" olduğunu belirtirken Kuşeyrî rızanın başlangıç itibarıyla makamlar sınıfına nihayeti itibarıyla de haller sınıfına girdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla her ikisi de bir anlamda makamın hale dönüştüğünü savunmuştur. (Göztepe, 2008. 413) Buna karşılık Sühreverdî halin makama dönüşmesini savunur. Ona göre bir şey önce hal olarak başlar daha sonra makama dönüşür. Makamlara ermek için halleri arttırmak gerekir. Ancak hali geçtikten sonra makama erişilebilir. Hal önce kulun kalbine aniden doğar bir süre sonra nefsanî arzuların tesiriyle kaybolur. Allah'ın yardımı gelinceye kadar bazen ortaya çıkar bazen kaybolur. Daha sonra Hakkın yardımıyla bu hal kula hâkim olur, onu etkisi altına alır ve tamamen kuşatır. Böylece artık yerleşerek makama dönüşür. Sühreverdî bu durumu daha önce Mekki'nin *Kûtu'l-kulûb*'ta yaptığı gibi muhasebe-murakabe-müşahede örneğinde açıklamıştır. (Mekki, 2010: I, 171, Erginli, 2007: 184) O kişinin içinde bulunduğu makamda bir üst makamın hal olarak zuhur ettiğini kişiyi tamamen etkisi altına alıp yerleştiğinde de makama dönüştüğünü ileri sürer. Mesela muhasebe kişide makam haline geldiğinde murakabe hal olarak zuhur eder. Murakabe hali zaman zaman kendini hissettirir bazen de kaybolur. Muhasebeden murakabeye yükseliş, murakabeden muhasebeye iniş aralıklarla devam eder. Makamı muhasebe olan kişinin hali murakabe olmuş olur. Kula müşahede haline yükselme imkânı verildiğinde murakabe hali artık yerleşmiş ve makama dönmüş demektir. Dolayısıyla Sühreverdî hal ve makam birlikteliğine ve iç içe oluşuna vurgu yapmıştır. Rıza da önce hal olarak zuhur eder. Bu hal kulda yerleşinceye kadar iniş-çıkışlar devam eder. Bir süre sonra artık rıza hali makama dönüşür. (Sühreverdî, 2016: 275-276; Göztepe, 2008: 413) Diğer yandan Sühreverdî "makamlarda kesb ortaya çıkmış mevhibe gizlenmiş, hallerde ise kesb gizlenmiş mevhibe ortaya çıkmıştır" ifadesiyle hal ve makamın her ikisinde de hem kesbî hem de vehbî tarafın olduğunu ortaya koyar. (Sühreverdî, 2016: 276)

Rızanın hal mi makam mı olduğu hususunda sûfîlerin fikir ayrılığı içinde olduğuna ve hal olarak kabul edenlerin rızaya vehbî, makam olarak kabul edenlerin ise kesbî nitelik atfettiğine değinen İbn Arabî, rızanın ilahî bir nitelik olduğunu ifade eder. Ona göre Allah'a izafe edilen ilahî nitelikler tek başına ne vehb ile ne de kesb ile nitelenebilir. Rıza kul açısından düşünüldüğünde Hakk'a ait olandan farklı bir mana kazanır. İbn Arabî'ye göre kul açısından rıza hal olarak da makam olarak da kabul edilebilir. Eğer sabit ve kalıcı olursa yani istikrar kazanırsa makam değilse hal olarak isimlendirilir. O halde rıza bazı insanlar için hal bazı insanlar için ise makamdır. (İbn Arabî, 2015: VII, 302) Buna göre İbn Arabî rızanın hal veya makam olarak değerlendirilmesini sûfinin yaşadığı hale yani manevî tecrübesine bağlamıştır. Onun bu yaklaşımı kendisinden önceki sûfîlerin yaklaşımıyla örtüşmektedir. Anlaşılan o ki İbn Arabî rızayı mutlak olarak hal veya makam olarak nitelendirmektense salikin seyr u sülûk sürecinde hangi aşamada olduğuna ve manevî tecrübesinin istikrarına göre bir niteleme yapmayı daha uygun görmüştür. Abdülkadir Geylânî de *el-Gunye*'de sûfîlerin ihtilafına değinmiş Kuşeyrî gibi Iraklıların rızaya hal Horasanlıların ise makam dediğini belirterek iki görüşü telif etmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. O da Kuşeyrî ve Hucvirî'nin bulduğu orta yolu tekrar ederek rızanın başlangıçta makam nihayette ise hal olduğunu beyan etmiştir. (Geylânî, 1996: II, 486) Bu bağlamda Afifî'nin konuyu özetler mahiyetteki görüşlerini kaydetmek faydalı olacaktır. O şöyle der: "Rızayı bir hal olarak kabul edersek Allah'ın zaman zaman kulun kalbine ilka ettiği vehbî hallerden birisi olmuş olur. Durumu da diğer hallerle aynıdır. Rızayı makam olarak kabul edersek o zaman da kulun riyazet, mücâhede, Allah'ın fiil ve hikmetleri üzerinde tefekkür etmesiyle kesben elde ettiği şeylerden olur. Rızayı bütünüyle kulun amellerinin hiçbir katkısının olmadığı vehbî bir şey saymak mübalağalıdır. Çünkü bu yaklaşım riyazet ve mücâhedenin değerini ortadan kaldırır. Rızayı bütünüyle kulun kesbine bağlamak da Allah'ın dilediğine bahşettiği ilâhî inayet yolunu gölgeleyeceği için yine mübalağalı bir yaklaşım olur." Afifî Kuşeyrî'nin tercih ettiği orta yolun en doğru

çözüm tarzı olduğunu belirtmiştir. Buna göre rıza başlangıçta kesbî nihayetinde vehbidir. Yani başlangıçta sūfî nefsinin tezkiye, riyâzet, mücâhede süreçlerinden geçirir. Böylece vera, tevbe ve rıza makamına ulaşır. Sonra Allah Teâlâ bu makamlarda kula mevhîbeler verir. Rıza, tevbe ve vera ile imanını ziyadeleştiren haller kalbine ilka edilir. (Afîfî, 1999: 237) Asıl itibarıyla sūfîlerin bir hal ve makamı tecrübe etmekte olan kimsenin daha önceki hal ve makamlardan soyutlanamayacağı yönündeki genel kabulü hal ve makamların net çizgilerle ayrılamamasını, arasına kesin sınırlar konulmamasını da beraberinde getirmiştir. Bununla bağlantılı olarak da hal ve makamların bir bütün olarak yaşandığı ve geliştirilip güçlendirildiği kabul edilmiştir. (Uludağ, 2003: 410)

4. Rızanın Diğer Kavramlarla İlişkisi

a) Sabır-Rıza İlişkisi

Sabır kelimesi sözlükte hapsetmek, kendisini ya da başka birini bir şeyden alıkoymak sıkıca yakalamak, bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. (Cevherî, 1987: II, 706; İbn Manzûr, 1414: IV, 437-438; Zebidî, ts: XII, 271) Râgıb el-İsfahanî de “akıl ve şeraitin gerektirdiği durumlarda nefsinin hapsetmek, kendine hâkim olmak” şeklinde tanımlamıştır. (İsfahanî, 1412: 474) Sabır tahammül etme anlamına gelirken rıza memnuniyetle kabullenme manası taşır ve daha ileri bir aşamayı ifade eder. (Uludağ, 2015: 234) Bununla birlikte sūfîlerin tasavvufî makamlardan biri olarak kabul ettiği sabır, rıza ile yakın bir anlam alanına sahiptir. Sabır Ebu'n-necib Sühreverdî, Herevî ve Ankaravî'nin makam tasniflerinde rızadan bir önceki makam olarak yer almıştır. Bundan hareketle iki kavram arasında bir öncelik sonralık ilişkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca sabır da rıza da ahlâkî nitelikler olup tasavvuf ahlâkının temel ilkeleri arasında yer alır. Tasavvufun temel eserlerine bakıldığında gerek rıza gerekse sabır tanımlarının iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Sūfîlere göre sabır musibetler içinde iken şikâyet ve sızlanma belirtisi göstermemektir. (Kuşeyrî, 2013b: 220) Nitekim Cüneyd sabrı “yüzü eskitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmek” şeklinde tanımlamıştır ki bu tavır aynı zamanda rıza halini ifade eder. (Kuşeyrî, 2013b: 219) Ebû Muhammed Cerîrî'ye (v. 321/933) göre sabır kalp sükûn içinde bulunduğu halde nimetle mihnet arasında fark görmemektir. (Kuşeyrî, 2013b: 221) Cerîrî'nin tanımı kahırla lütfu bir görmeyi ifade eden rıza tanımlarıyla örtüşmektedir. Seraca göre sabır tevekkül, tevekkül de rızayı gerektirir. Onun bu görüşü sabrın rızadan önce aşılması gereken bir makam olduğunu gösterir. (Serrâc, 2007: 48, 50) Mekkî'nin tasavvuf anlayışında ise sabır sıradan mü'minlerin rıza ise yakine ulaşmış olanların (mükînîn) makamıdır. Dolayısıyla o sabırla mukayese edildiğinde rızaya üstünlük atfetmektedir. “Rıza makamının başı sabırdır.” (Mekkî, 2010: II, 89) diyen Mekkî tevekkül bahsinde “sabır tevekkülün ilk makamıdır. Bu Allah'ın kazasını imtihan (bela) olarak görmekle gerçekleşir. Şükür bundan daha üsttedir. O da imtihanı (bela) nimet olarak görmektir. Rıza bunların da üstündedir” demiştir. (Mekkî, 2010: II, 70) Bu ifadeler Mekkî'nin nazarında rızanın sabır ve şükür makamlarının üstünde bir makam olduğunu göstermektedir. (Mekkî, 2010: II, 91) Şu halde Mekkî'nin makamlar hiyerarşisinde rıza sabırdan daha üstte yer almaktadır.

Ebû Ali Dekkâk “rızayı belanın acısını hissetmemek değildir, itirazda bulunmamaktır” şeklinde açıkladığı gibi sabrın tarifini de “takdire itiraz etmemek” olarak yapmıştır. (Kuşeyrî, 2013b: 223) görüldüğü üzere her iki tanım aynı anlama gelmektedir. Ayrıca ona göre şikâyet yollu olmaksızın başa gelen musibetleri anlatmak sabra zıt değildir. Buna delil olarak da Hz. Eyüp hakkındaki şu ayeti göstermiştir: “Biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel bir kuldür...” (Sad 38/44) Halbuki Hz. Eyüp “Başıma musibet geldi” (Enbiyâ 21/83) demiştir. (Kuşeyrî, 2013b: 223) Kuşeyrî “(Ey Muhammed) sen güzel bir şekilde sabret” (Meâric 79/5) âyet-i kerimesindeki sabr-ı cemil ifadesinin musibete maruz kalan bir kimsenin insanlar içinde fark edilmez bir halde bulunması olarak tefsir etmiştir. (Kuşeyrî, 2013b: 222) Muzdarip kimsenin insanlar arasında fark edilmez durumda olması halinden sızlanmamayı gerektirir ki bu anlayış rızayı sızlanmama ve şikâyeti terk etme şeklinde izah eden beyanlara yakın durmaktadır.

Abdülkâdir Geylânî'nin “rıza ve muvafakattan aciz olduğunda sabret” şeklindeki ifadesi onun rızayı sabırdan daha ileri bir merhale olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. (Geylânî, 2015: 51) Ebu'n-necib Sühreverdî ise sūfîlerin kazaya rıza, belaya sabır ve nimete şükürü herkes için gerekli gördüğünü belirterek sabır ile rızanın birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki nitelik olduğuna işaret etmiştir. (Sühreverdî, ts: 25) Tasavvufî yolculuktaki bütün makamların birbiriyle irtibatla olduğunu, birinin diğerini meydana getirdiğini ileri süren Sühreverdî “kulun tevekkül rızasını, rızası da sabrını gerçekleştirir” demiştir. (Sühreverdî, 2016: 282) Abdullah Herevî ise sabrı avamın, müridlerin ve sâliklerin sabrı olarak derecelendirmiştir. Avama mahsus olan sevap elde etmek ve cezadan kurtulmak için sabretmektir. Müridlerin sabrı sabır hususunda kendilerine ait bir gücün bulunmadığını, güç ve kuvvetin sadece Allah'a mahsus olduğunu müşahede etmeleridir. Herevî üçüncü derece olan sâliklerin sabrını kendilerine ait tasarruf ve iradelerinin bulunmadığını müşahade etmeleri sebebiyle ilahi hükümlere razı olarak sabretmeleri şeklinde açıklamış ve bu derecedeki sabrı rıza ile ilişkilendirmiştir. (Herevî, 1988: 50; Tek, 2008: 139)

Tasavvufi eserlerin sabır ve rıza bahislerinde yer alan bu tür izahlar iki kavram arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır.

b) Tevekkül-Rıza İlişkisi

Tevekkül kök itibarıyla vekâletten müştak olup başkasına itimad etmek, güvenmek anlamındadır. (Firuzabadî, 2005: I, 1069; İbn Manzûr, 1414: XI, s. 734-736; İsfahanî, 1412: 882) “vekele emrehu ila fûlanin” demek “işini başkasına ısmarladı, işi hususunda ona güvendi” demektir. (Gazzâlî, 2000: IV, 320) Buna karşılık istilahta ise sadece Allah’a güvenmeyi, Allah’ın katında olana güvenip halkın elinde avucunda olan şeye göz dikmemeyi ifade eder. (Cebecioglu 1997: 717; Uludağ, 2001: 351) Sûfiler tevekkülü “kaza ve kaderin hükmüne kayıtsız ve şartsız teslim olmak”, “başkasına bağlanmaksızın Allah Teâlâ ile yaşayan bir kalbin hali” “kalbin her hal ü karda Allah’a güvenmesi”, “Allah’tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamak” gibi tanımlarla açıklamaya çalışmışlardır. (Kelâbâzî, 2011: 118-119; Kuşeyrî, 2013b: 203; Serrâc, 2007: 50) Serrâc, Mekkî, Kelâbâzî ve Sühreverdî’nin makam tasniflerinde tevekkül rızadan bir önceki makam olarak yer almaktadır. Bundan hareketle ismi geçen müelliflerin iki makam arasında bir öncelik sonralık ilişkisi kurdukları anlaşılmaktadır. Tasavvuf erbabının tevekkül ile ilgili tanımlarına bakıldığında bu kavramı rıza kavramıyla ilişkilendirdikleri görülmektedir. Kuşeyrî Horasanlı sûfilerin rızanın bir makam ve tevekkülün nihayeti olduğu yönünde kanaat taşıdıklarını ifade etmiştir. Bu ifadeden Horasanlı sûfiler nezdinde rızanın tevekkülden daha ileri bir dereceyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. (Kuşeyrî, 2013b: 228) Horasanlı sûfilere Bişr Hafî’nin (v. 227/841) ifadeleri bu durumu teyid etmektedir. O “bazı insanlar Allah’a tevekkül ettiklerini iddia ederler halbuki yalan söylerler. Gerçekten Allah’a tevekkül etselerdi O’nun kendileri hakkındaki muamelesine de razı olurlardı” sözüyle tevekkül ile rıza birlikteliğine işaret etmiş ve tevekkül olmaksızın rızanın düşünülemezliğini ortaya koymuştur. (Kuşeyrî, 2013b: 203) Muhâsibî’nin rızanın ancak mahabbet, tevekkül ve yakîn ile kemâle ereceğine dair görüşü de tevekkül ve mahabbet ile ilişkisine ışık tutmaktadır. O Fudayl b. İyaz’ın da “rıza tevekküldür” dediğini belirtir. (Muhâsibî, 1988: 172) Yahyâ b. Muâz da tevekkülü rıza kavramıyla ilişkilendirmiştir. Nitekim o kendisine “insan ne zaman mütevekkil olur?” diye sorulduğunda “Allah Teâlâ’nın kendisinin vekili olduğuna rıza gösterdiği zaman” şeklinde cevap vermiştir. (Kuşeyrî, 2013b: 201) Sehl b. Abdullah Tüsterî’nin (v. 283/896) tevekkülü “kişinin kendini murad-ı ilahiye teslim etmesi” olarak tanımlaması da tevekkül ile rıza arasındaki güçlü irtibatı gösterir. (Serrâc, 2007: 50) Yahyâ b. Muâz’dan istifade eden sûfilere biri olan Hakîm Tirmizî de (320/932) rıza-tevekkül ilişkisine dikkat çeken bir tanım yapmıştır. Ona göre tevekkül kişinin işini Allah’a bırakması, sonra da Allah’ın kendisi için yaptığı şeye razı olmasıdır. (Çift, 2011: 196)

Makamlar sıralamasında tevekkülden sonraki aşama olarak rızayı ele alan Serrâc tevekkülün rızayı gerektirdiğini belirtmiştir. (Serrâc, 2007: 50) Onun bu yaklaşımında rızayı tevekkülün nihayeti olarak gören Horasan ekolünün etkisi açıktır. Ebû Tâlib Mekkî de rızayı tevekkülden bir sonraki makam olarak değerlendirmiştir. Ona göre rıza tevekkül sahibinin halidir. Tevekkül de rızanın makamıdır. Yani tevekkül kişide makam haline geldiğinde rıza hal olarak zuhur eder. Makamı tevekkül olan kişinin hali rıza olmuş olur. Onun bu ifadeleri bir yandan rızanın tevekkül ile arasındaki yakın ilişkiye vurgu yapmakta diğer taraftan hal ile makam arasında kesin çizgiler koymadığını ortaya koymaktadır. Daha önce belirtildiği gibi Mekkî halleri önceki makamın devamını sonraki makamın ise hazırlığını sağlayan durumlar olarak gördüğünden dolayı rıza için hal terimini de makam terimini de kullanmıştır. *Kâtu’l-kulûb*’ta tevekkül ve rızadan bahsettiği bölümlerde bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Onun “rıza tevekkül ehlinin müşahedeleri arasındadır” şeklindeki ifadesinden rızayı ancak tevekkül sahibi kimselerin ulaşacağı bir makam olarak gördüğü anlaşılmaktadır. (Mekkî, 2010: II, 89) Mekkî tevekkül bahsinde “Rıza tevekkülden daha üstündür. Rıza aynı zamanda tevekkül sahibi olan mahabbet ehlinin makamıdır” demiştir. (Mekkî, 2010: II, 70) Ona göre tevekkülün başı ihtiyarı bir kenara koymaktır. Mekkî’nin bu ifadesi Cüneyd’in “rıza ihtiyarı terk etmektir” şeklindeki rıza tanımını hatırlatmaktadır. (Mekkî, 2010: II, 11) Rızanın tevekkül ile irtibatına dikkat çeken bir diğer isim de Ebû Ali Dekkâk’tır. O mütevekkilin üç derecesi bulunduğunu beyan etmiştir. Bu üç derece sırayla tevekkül, teslim ve tefvizdir. Tevekkül sahibi Allah’ın vaadine güvenip huzur bulur, teslimiyet sahibi Allah’ın ilmi ile yetinir. Yani durumunu bildiğine kani olarak bununla yetinir. Tefviz sahibi ise Allah’ın hükmüne rıza gösterir. Buna göre tevekkül başlangıç, teslimiyet orta, rıza ise son haldir. (Kuşeyrî, 2013b: 203) Gazzâlî de “rıza makamı tevekküle bitişik bir makamdır” diyerek bahis konusu iki makam arasındaki yakınlığa dikkat çekmiştir. (Gazzâlî, 2000: V, 76) Sühreverdî makamların birbiriyle irtibatı çerçevesinde kulun zühdünün tevekkülünü, tevekkülünün de rızasını doğuracağını ifade etmiştir. (Sühreverdî, 2016: 282) Kısacası sûfi müelliflerin rızanın tevekkül ile yakınlığına işaret eden beyanları iki kavram arasındaki ilişkiyi net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

c) Mahabbet-Rıza İlişkisi

Sözlükte muhabbet kelimesinin hubb kökünden isim olduğu belirtilmekte, hubb ise buğzun zıddı olarak tanımlanmaktadır. Hubb ise istemek, hoşlanmak, tercih etmek, meyletmek gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzûr, 1414: I, 289-290; Cevherî, 1987: I, 105; Zebidî, ts: II, 213) Tasavvuf ehli nezdinde rıza ile sevgi arasında yakın ve güçlü bir ilişki vardır. Çünkü seven sevdiğinin her yaptığından hoşlanır. İlahi aşk ile dolu olan kalp hükm-i ilahi karşısında sarsılmaz. (Yılmaz, 2014: 177) bu sebeple rıza ilâhî sevginin özü ve meyvesidir. (Afîfî, 1999: 238-239) Bâyezid'in "rıza âşıkın halidir" sözü bu gerçeği ifade eder. (Uludağ, 1994: 85) Muhâsibî rızanın üç şey olmaksızın tamamlanamayacağını belirterek bu üç şeyi mahabbet, tevekkül ve yakîn olarak belirtir. (muhasibi, 1988: 172) Bununla bağlantılı olarak da o rızayı mahabbetin neticesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre âşık sevgilisinin yaptığı şeye razı olur. Sevdiğinden cefa gelse kalbi sevgi ile mutlu olur, lütuf gelse bu lütuf onunla sevgisi arasında bir perde olmaz. Hakk'ın iradesi karşısında kendi iradesini terk eder. (Hucvirî, 1996: 288) Mahabbeti "hakiki mahabbet eza ve cefa ile eksilmez, iyilik ve ihsan ile de artmaz" şeklinde tanımlayan Yahyâ b. Muâz'ın bu tanımı rıza-mahabbet arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından kayda değerdir. Şu halde sevgilinin her muamelesini seve seve kabullenme tavrı hem rızanın hem de mahabbetin vazgeçilmez bir yansımasıdır. (Kuşeyrî, 2013b: 351) Sehl b. Abdullah'a göre muhabbet, kalplerin Allah'a muvafakati anlamına gelir. (Serrâc, 2007: 54) Bu da mahabbetin rıza ile bir arada olmasını gerektirir. Kulun Allah'a olan muhabbeti O'nun rızasını her şeye tercih etmeye sevk eder. (Kuşeyrî, 2013b: 349) Ebû Osman Hirî'nin "kırk seneden beri Allah bana hangi makamı nasip ettiyse ona rıza gösterdim. Hangisine naklettiyse kerih görmedim." şeklindeki sözünü nakleden Afîfî bu ifadeyi "işte bu rızanın ve sevginin kemalidir." şeklinde yorumlar. (Afîfî, 1999: 239) Cüneyd-i Bağdâdî rıza ve mahabbeti diğer hallerden farklı bir konuma yerleştirmektedir. Ona göre rıza ve mahabbet havf ve reca gibi değildir. Bu ikisi dünyada da âhirette de kuldan ayrılmayan hallerdir. Çünkü cennette de rıza ve mahabbetten müstağni kalınmaz. (Sühreverdî, 2016: 293) Cüneyd'in bu görüşünün daha sonra Gazzâlî tarafından da tekrarlandığı görülmektedir. Ebû Tâlib Mekkî mahabbeti en yüksek makam olarak değerlendirir. (Mekkî, 2010: II, 147) Ona göre kul tevekkül ettiği rabbinden aynı zamanda razı olur ve razı olduğu rabbini sever. (Mekkî, 2010: II, 146) Mekkî'nin hal ve makam arasında kesin bir ayrıma gitmediğinin tezahürleri mahabbet ve rıza bahislerinde de kendini gösterir. Zira o bazen rızayı hal mahabbeti makam olarak bazen de mahabbeti hal rızayı makam olarak ifade etmiştir. (Mekkî, 2010: II, 98, 147) Ancak onun "bu dokuz makam birbirlerine bağlı tek bir makam gibidir" ifadesi bu tutumunu açıklar niteliktedir. (Mekkî, 2010: II, 146-147)

Kuşeyrî'nin *er-Risâle'* de belirttiğine göre sûfiler arasında muhabbetin muvafakat anlamına geldiği konusunda ittifak vardır. Muvafakatin en mükemmel şekli ise kalp ile muvafakat olup bu itaat ve rızayı içinde barındırır. Zira mahabbet ile muhalefet bir araya gelemez. (Kuşeyrî, 2013b: 356) Allah aşkı ile rıza halinin bir arada olduğuna işaret eden bir diğer mutasavvıf da Hucvirî'dir. Ona göre Allah âşıkları O'nun dostluğunun safası ile razı olanlardır. Onların kalpleri huzurdan başka bir yerde olmaz. Sırlarının dolaştığı yer ise sadece üns bahçesidir. Yani Hucvirî'nin ifadesiyle "kalpleri halktan azad olmuş, makam ve hal kaydından kurtulmuş, sırları masivadan ve mükevvenattan ayrılmış ve dostun huzurunda saf olup el bağlamışlardır." Allah'tan razı olmak en büyük saadettir. Çünkü rıza huzur ve afiyet için başlangıçtır. (Hucvirî, 1996: 286) Gazzâlî'de kesin bir hal ve makam ayrımı görülmemekle birlikte münciyat başlığı altında yer verdiği makamları vasita durumunda olanlar ve amaç durumunda olanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Vasita durumunda olanları tevbe, sabır, korku, zühd, muhasebe ve fakr olarak sıralamış, amaç konumunda gördüğü makamları ise mahabbet, şevk, rıza, tevhid, tevekkül ve şükür şeklinde sıralamıştır. Ona göre ikinci gruptakiler bizatihi talep edilir ve ölümden sonra da devam eder yani cennette de kalıcıdır ki mahabbet ve rıza bunlardandır. Yukarıda belirtildiği üzere bu görüş daha önce Cüneyd tarafından dile getirilmiştir. Birinci gruptakiler ise başka gayelere yöneliktir. Mesela sabır nefsin heva ve hevesini alt etmek için istenir, zühd Allah'tan başka meşgalelerden uzak durmayı sağlar. Aynı zamanda bunlar cennette mevcut değildir. (Gazzâlî, ts: 647; Gazzâlî, 1988: 132) Gazzâlî de Muhâsibî gibi rızayı mahabbetin semere ve neticelerinden biri olarak değerlendirmiştir. Ona göre rıza mukarrebunun makamlarının en yücelerindedir. (Gazzâlî, 2000: V, 63) Ayrıca o "mahabbetin alameti belaya rızadır" diyerek mahabbet ve rıza arasındaki ilişkiye işaret etmiştir. (Gazzâlî, 1988: 159)

Abdülkâdir Geylânî de rızayı Allah'ın mümin kuluna mahabbetinin sebebi olarak vasfetmiştir. Çünkü O kendisinden razı olan kulunu sever. (Geylânî, 2015: 124) Mahabbet ve rıza arasındaki irtibata değinen bir başka müellif de Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'dir. Onun "hubbu'l-hâs" veya "tarîku'l-mahbûbîn" olarak ifade ettiği özel sevgi gerçekleştiğinde kişi makamlara hükmeder hale gelir. Hakk'ın mahbubu olma yoluna giren kimse sevginin nurları sayesinde nefsin sıfat ve özelliklerinden sıyrılır ve ulaştığı her bir makam nefsanî bir özellikten onu arındırır. Rıza nefsin katılığundan ve serkesliğinden kaynaklanan kavga ve

çekişme niteliğini ortadan kaldırır. Zira rızanın olduğu yerde münazaa değil tam bir teslimiyet vardır. Özel sevgi (hubbu'l-hâs) güneşi doğduğunda ise nefsin bu özellikleri kaybolur. Dolayısıyla mahabbet ve rıza birlikteliği nefsin olumsuz vasıflarından arınmasını sağlar. (Sühreverdî, 2016: 295-296) Herevî'ye göre tasavvufi yolculuğun temeli her türlü amaç ve beklentiden yüz çevirip sadece Allah'ın rızasını talep etmektir ve bunu ancak kalbi muhabbet nurlarıyla aydınlanmış kişi gerçekleştirebilir. Dolayısıyla rıza ile muhabbet arasında güçlü ilişkiye Herevî de işaret etmiştir. (Tek, 2008: 237) Kâşânî de aşığın rızasından bahseder. Ona göre aşığın rızası Hakkın kendisi için dilediğinin dışındaki bir şeyle ilgilenmemesidir. Nitekim âşık istek ve arzuları kalmadığı için herhangi bir durum karşısında memnuniyet veya öfke hissetmez. Her şeyin fiilleri hikmet ve merhamet üzere olan bir Zât'ın iradesine uygun gerçekleştiğini müşahede eden kulun iradesi düşmüştür. Yani bu müşahedeye eren kimse için artık daha tercih edilebilir bir şey yoktur. Bu kişinin artık ihtiyarı kalkmıştır ve o hüküm vermez. Ateşe bile atılmış olsa bunun Hakk'ın hikmet ve rahmetine dayanan iradesinden kaynaklandığını görür. Her şeyde Haktan razı olmak mahabbetin doğruluğunun, sevgide dürüst olmanın tezahürüdür. Gerçek sevgi sevgilinin dileğiyle bir arada düşünülebilir. Bir duvara çarpıp yüzünü yaraladığının farkında olmayan Rabiâ'ya dikkatsizliğinin nedeni sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "belayı gönderene duyduğum sevgi gönderdiği beladan beni habersiz yapmıştır." (Kâşânî, 2004: 268)

Mevlânâ sevgilinin cefasında bile lezzet olduğunu ifade ederek rızanın ulaşabileceği noktayı gözler önüne sermektedir. Zira Allah insanı sıkıntılarla, kederlerle ve hastalıklarla imtihan eder ve onun olgunluğa ulaşmasını sağlar. (Mevlânâ, 2002: III, 47-48) O şöyle der: "sevgilinin cevrenden, cefasından inliyorum, sızlanıyorum. Fakat bu inleyişime, bu gözyaşımaya acır da cevri azaltır diye de korkuyorum. Gerçekten de ben onun kahrına da lütfuna da aşığım. Asıl şaşılacak şey benim bu iki zıt şeyin ikisine de âşık oluşumdur. Cenabı Hakka yemin ederim ki bu kahr dikeninden kurtulur da gül bahçesine varırsam onun dikeninden ayrı düştüğüm için bülbül gibi feryad etmeye koyulurum." (Mevlânâ, 2002: I, 117) "Onun hoş olmayan tecellisi bile canıma hoş gelir. Gönlümü inciten kıran sevgilime canım feda olsun. Tek olan eşsiz olan o sultanımın hoşnut olması için çektiğim derdimin de ızdırabımın da aşığıyım." (Mevlânâ, 2002: I, 126) Mevlana acı ve dertler karşısında rıza halini sergileme noktasında mahabbetin itici gücünü şöyle ifade eder: "Mahabbetle acılar tatlılaşır, mahabbetten bakırlar altın kesilir. Mahabbetten tortulu, bulanık sular arı duru, saf bir hale gelir. Mahabbetten dertler şifa bulur, sağlığa kavuşur." (Mevlânâ, II, 380-381) Ona göre "Dost"tan gelen sıkıntı ve mihnete katlanmak dostluğun alâmetidir. "Dosta dostun cefası nasıl ağır gelir? Cefa ve ızdırap iç gibidir, dostluk onun kabuğuna benzer. Dostluğun belirtisi belalardan, afetlerden, mihnetlerden hoşlanmak değil midir? Dost altın gibidir, bela ise ateşe benzer. Halis altın ateş içinde saf bir hale gelir." (Mevlânâ, 2002: II, 371) Rıza ile mahabbet arasındaki irtibattan bahseden bir başka mutasavvıf İmâm-ı Rabbânî'dir. O rıza makamının mahabbet makamının üstünde bulunduğu ve rıza makamının üstünde bir makam olmadığı görüşündedir. (Rabbânî, ts: II, 947)

5. Sıkıntı ve Musibetler Karşısında Rızanın İmkânı

İnsan tabiatı istek ve arzularının yerine gelmesinden hoşlanan buna karşılık arzu etmediği şeylere maruz kalmaktan rahatsızlık duyan bir yapıya sahiptir. Elbette ki hayatın doğal akışı her zaman arzulanan şeylerin gerçekleşmesine müsaade etmemektedir. Acaba insanın arzusu hilafına gerçekleşen hadiseler karşısında tutumu ne olmalıdır? Bu soruya sûfilerin verdiği cevabı "her hal ü karda rıza hali üzere olmak" şeklinde özetlemek mümkündür. Mutasavvıfların konuyla ilgili görüşlerine baktığımızda insanın çaresiz kaldığı durumlar karşısında takınması gereken tavra dair çözüm önerilerinin ipuçlarını görürüz. Ebû Tâlib Mekki'nin böyle bir durum karşısındaki kişiye gösterdiği yol içinde bulunduğu durumu kabullenmesi yönündedir. Zira Allah'ın takdir ve hükmü acı-tatlı, şefkat-zorlama, darlık-bolluk gibi farklı şekillerde tecelli eder. Bunların bazıları insanın arzusuna uygun düşerken bazıları da uygun düşmeyebilir. O'nun mülkünde ancak O'nun takdir ettiği olabilir. (Mekki, 2010: II, 89) Dolayısıyla malik olunan servetin eksilmesi, sevilen bir kişinin kaybedilmesi vb. kişiye ağır gelen veya hoşuna gitmeyen durumlarda insana düşen rıza yolunu tutmaktır. (Mekki, 2010: II, 91) Mekki'ye göre Allah'tan razı olan bir kul O'nun huzurunda edebini takınır, mülkünde O'na karşı çıkmaktan ve hükmüne itiraz etmekten haya eder. Dünya yurdunun sahibi olan Allah dilediği şekilde hüküm verebilir. Kulun yapması gereken şey Hakim-i Mutlak'ın hükmüne teslim ve razı olmaktır. (Mekki, 2010: II, 83) Allah'ın hüküm ve takdiri kulun arzusuna, alışkanlıklarına ve aklına ters bile olsa kul tam bir teslimiyet göstermelidir. Zira her şey O'nun iradesine tabidir. (Mekki, 2010: 84) Allah yarattığı için dilediğini seçme hakkına sahipken yarattıklarından hiçbirinin ihtiyarı ve O'nun hükmünü paylaşma hakkı yoktur. O hiçbir varlığı hükmüne ortak etmez. Kul hiçbir şey değilken her şeyi seçip tercih eden O'dur. Bundan dolayı âriflere düşen O'nun kazasına rıza göstermektir. (Mekki, 2010: II, 89) Mekki'ye göre şikâyet etmek, memnuniyetsizliğini izhar ve beyan etmek rıza hali ile tenakuz teşkil eder. Bu nedenle havanın sıcaklığı veya soğukluğundan şikâyet etmek, fakirlikten ve maişet temininin zorluğundan sızlanmak rızaya uygun değildir. Mekki'nin hoşnutsuzluğu ifade eden söz ve tavırları rızaya engel olarak görmesi rızanın davranışlarda da tezahürünün olduğunu göstermektedir. Kul şikâyet içeren ifadelerden

uzak durmalıdır zira bunlar kişinin kalbi üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesine ve aldanmasına yol açar. Aksine kişi kalbini selim ve hoşnut kılmalı, aklını teskin etmeli ve ilahi takdiri güzel görmelidir. (Mekkî, 2010: II, 80) Allah'ın verdiği nimeti eksik ve yetersiz görmek Allah'a karşı nankörlük ve hayasızlık olup O'nun rızasını kazanmaya engeldir. Dolayısıyla kul kendisine verilen nimet istediği ölçüde ve şekilde olmasa bile şükrünü eda etmelidir. (Mekkî, 2010: II, 83) Rıza ehlerinden bazıları da varlıkları kusurlu bulan ve kınayan kimselerin tavrını, o varlıkların yaratıcısı hakkında gıybetle bulunmak olarak değerlendirmektedirler. Çünkü her şey O'nun eserleri, hikmetinin neticeleri, ilminin tecellisi, tedbirinin yansıması ve kaderinin sonuçlarından ibarettir. Mekkî bu hususta şöyle der. *"Allah Teâlâ hüküm verenlerin en iyisi, rızık verenlerin en hayırlısı ve yaratıcıların en güzelidir. O'nun her şeyde büyük bir hikmeti ve her işte hünerli bir sanatı vardır. Siz bir sanat eserinde kusur bulduğunuz ve tenkit ettiğiniz zaman bu sözüünüz onun sanatkârına ulaşacaktır. Çünkü onu yapan ve hikmeti gereği ortaya çıkaran O'dur."* (Mekkî, 2010: II, 83))

İnsanın çaresiz kaldığı durumlar karşısında takınması gereken tavra dair Hucvirî'nin çözüm önerisi ise musibete değil onu verene dikkati teksif etmektir. Ona göre belaya maruz kaldığında belayı vereni gören kimse onun sıkıntısına ve elemine katlanmaya güç yetirebilir. Belanın sebep olduğu üzüntü dostu müşahede etmenin verdiği sevinç sayesinde üzüntü olmaktan çıkar. (Hucvirî, 1996: 286) Karşı karşıya kalınan herhangi bir sıkıntı ve zorluk karşısında acı hissetmemek elbette mümkün değildir. Bu tabii durumun farkında olan Ebû Ali Dekkâk rızanın belanın acısını hissetmemek değil, Allah'ın hükmüne ve kazasına itirazda bulunmamaktan ibaret olduğunu söylemiştir. (Kuşeyrî, 2013b: 228) Şu halde onun anlayışında üzülmek ve acı çekmek rızayı dışlayan bir ruh hali olarak nitelendirilemez. Gazzâlî "İnsanın arzu etmediği durumlarda veya çeşitli sıkıntılar karşısında kişi ancak sabır gösterebilir, memnuniyet ile karşılaması mümkün değildir" şeklindeki iddialara cevap vermiş, böyle bir düşüncenin temelinde mahabbeti inkâr yattığını ifade etmiştir. Zira ona göre ilâhî sevginin tüm benliği kaplayabileceği reddedilemez bir gerçektir. Sevgi ise dostun davranışlarını hoşnutluk ile karşılama neticesini doğurur. (Gazzâlî, 2000: V, 76; Gazzâlî, 1988: 159) Gazzâlî kişinin arzu ve istekleriyle bağdaşmayan durumlarda da rıza hali sergilemesinin mümkün olduğunu belirterek bunu iki açıdan açıklar:

- a) Kişi karşılaştığı sıkıntıdan doğan acı ve elemi hissetse ve bundan tabiatı icabı hoşlanmasa bile aklı hislerinin önüne geçerek içinde bulunduğu duruma razı olur, Hakk'tan gelen musibete itiraz etmez ve şikâyetle bulunmaz. Burada şunu belirtmek gerekir ki Gazzâlî kişinin maruz kaldığı sıkıntıları şikâyet sadedinde anlatmasının ve kalben Allah'a sitemde bulunmasının rızaya zıt olduğu görüşündedir. (Gazzâlî, 2000: V, 76) Bununla birlikte kişinin hissettiği acı ve üzüntü rıza halinde olmasına engel değildir. Örneğin tedavinin zorluğuna rağmen hasta kendi iyiliği için olduğunu bildiğinden tedaviye seve seve razı olur. Yine insan para kazanmak için çeşitli zorluklara katlanır. Tıpkı bunun gibi dünyada karşılaştığı eza ve sıkıntılara karşılık âhirette kendisine mükâfat hazırlandığını bilen kişi, bunları rıza ile karşılar. Yani ileride elde edeceği nimetleri düşünerek şu anda maruz kaldığı zorlu duruma hoşnutluk ile yaklaşır. (Gazzâlî, 2000: V, 67-68; Gazzâlî, 1988: 160)
- b) Hiçbir amaç gütmeyen ve hiçbir menfaat tasarlamadan yaşadığı yoğun sevginin tesiriyle sevgilisinin arzusunu kendi arzusu olarak gören kimselerin mevcudiyeti bir gerçektir. Gazzâlî böyle bir tecrübe beşeri aşkıta bile söz konusu olabilirken ilahi aşk için neden mümkün olmasın diye sorar ve *"Bizim gibi zayıf kişiler için uzak olsa da bu keyfiyet muhal bir şey değildir. Bu sebeple yücelerden mahrum zayıf kişi, güçlülerin bu durumlarını inkâra kalkışmamalıdır. Kendisinin acze düştüğü hususlarda Allah dostlarının da acze düşeceğini sanmamalıdır"* diyerek rıza halini anlamakta zorluk çeken ve inkâr edenlere tepkisini dile getirir. (Gazzâlî, 2000: V, 68, 70) Gazzâlî'ye göre kişi bazen karşılaştığı musibetin doğurduğu acı ve elemi hissetmeyebilir. Çünkü insan bütün dikkatini belli bir konuya teksif ettiğinde başka şeyleri hissetmez ve düşünmez hale gelebilir. Sevgilisinden başka bir şey düşünemeyen âşık da böyledir. Mahabbet bazen kişinin aklını başından alacak, yaşadığı acıyı hissetmeyecek kadar güçlü olur. Aşk yaşamamış birinin aşkın varlığını ve aşığın hislerini inkâr etmesi doğru değildir. Çünkü o hiç tecrübe etmediği bir konu hakkında konuştuğundan hata etmesi mukadderdir. Allah'ın celali ve cemali başka bir güzellikle karşılaştırılmaz. Celali veya cemali tecellilere maruz kalan kimse vücudunda acı çekmesine sebep olacak şeyleri bile hissetmeyecek duruma gelebilir. (Gazzâlî, 2000: V, 67-68, 72; Gazzâlî, 1988: 159-160) Fakat mahabbetin zevkine eremeyen, sevgiyi yoğun bir şekilde hiç yaşamamış olan bir kişinin onun bu gibi tezahürlerinden haberdar olması bekenemez. Ona göre gözü olmayan güzel suret ve şekilleri, kulağı olmayan güzel ses ve nağmeleri inkâr edebileceği gibi kalbi olmayan da kalpten başka algılama alanı bulunmayan bu manevi lezzetleri ve müşahedeleri inkâr eder. (Gazzâlî, 2000: V, 72-73) Gazzâlî'ye göre Allah'ın gizli lütuflarını bilen kimse her hal ü karda onun fiillerini rıza ile karşılar. (Gazzâlî, 2000. V, 70)

Gazzâlî'nin bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla o musibetler karşısında acı hissetmeyi ve üzülmeyi tabii bir durum olarak karşıladığı ve bunu rızaya engel görmediği gibi acı ve üzüntü hissetmemenin de bazı kimseler için mümkün olabileceğine dikkat çekmiştir. Bir anlamda manevi açıdan farklı derecelerde bulunan kimselerin duygu ve davranışlarının da değişik şekillerde tezahür edebileceğine işaret etmiştir.

Geylânî'ye göre akli başında olan her insan asıl hayatın, genişlik ve rahatın ahrette olduğunu idrak eder ve dünyada karşılaştığı nimet ve hazlar ile musibetleri bir tutar. Zira belâlar kefarete ve arındırıcı vesilelerdir. (Geylânî, 2015: 48, 52) Allah Teâlâ insanı derecesini yükseltmek için musibetlerle imtihan eder ve imtihanı kazananları evliya ve abdalanın makamına yükseltir. (Geylânî, 2015: 159) Geylânî Allah'tan hem sevinçte hem de kederde razı olmayı salihlerin makamı ve takvanın kemali olarak niteler. (Geylânî, 2015: 175) Şu halde Geylânî de sıkıntı ve musibetler karşısında insanın Allah'tan razı olma tavrını sergileyebileceğine, nimet ile musibeti bir görebileceğine değinmiş ve belalara maruz kalan insanı rızaya sevk eden telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Şüphesiz ki Allah katında manevi derecesinin yüksek olmasını ve seçkinler zümresine dâhil olmayı arzulayan mümin dünya hayatının kaçınılmaz gerçeği olan musibetlerle yüz yüze geldiğinde daha kolay sabır ve rıza halini muhafaza edebilecektir. Mevlânâ'nın musibet ve sıkıntılara maruz kalan insana çağrısı ise her acı hadisenin ardından gelecek mutluluğa odaklanması yönündedir. Zira gece gündüzün karanlık aydınlığın müjdecisidir. Ona göre dert ve sıkıntı vb. her türlü olumsuzluk aslında insana ahlaki olgunlaşması ve manevi arınma ve gelişimi yolunda adeta bir rehberdir. Her derdin ardında bir derman, her ağlayışın ardında bir tebessüm olduğunu fark edebilen kimse rıza haline ulaşabilecektir. O bu görüşünü şöyle ifade eder: "Ey temiz kişi güllüşler ağlayışların arkasında gizlenmiştir. Görmez misin defineyi viranelerde harabelerde ararlar. (Mevlânâ, 2002: VI, 458) "Kader icabı sana bir felaket mi geldi? Bir şeyden yara mı aldın? Başına gökten bir bela mı erişti. Buna karşılık büyük bir mükâfata kavuşacağını düşün ve bekle. O öyle bir padişahdır ki sana bir sille vurunca bu silleden sonra sana başına konacak bir taç, oturup yaslanacağın bir taht başılayacaktır. Fakat ey genç sen hazırlıklı ol. Dikkatle gelecek mükâfata bekle. Gelince seni evde bulsun. Yoksa "geldim evde kimseyi bulamadım" der. Getirdiği kıymetli hediyeleri geri götürür." (Mevlânâ, 2002: VI, 438) "Her eski binayı yeniden yapabilmek için önce onu yıkarlar". (Mevlânâ, 2002: IV, 561) "Kâmil sufi bakışını verilene değil verene çevirendir" diyen Afifî'ye göre belâlara rıza gösteren bunlara sıkıntı ve belâ oldukları için değil Allah'tan kaynaklanmaları sebebiyle rıza gösterir. Ona göre tercihe şayan olan Allah'tan sâdır olan şeylerdir. Rızanın maksadı Allah'tır ve O'ndan razı olan her şeyden razı olur. (Afifî, 1999: 238)

İnsanın istek ve beklentilerine uygun düşmeyen durumlara rıza göstermesi gerektiği üzerinde duran sûfiler dua ve rıza arasında tenakuz olup olmadığı hususuna da değinmişlerdir. Bu bağlamda insanın isteklerini dile getirmek için veya maruz kaldığı sıkıntılardan kurtulmayı talep sadedinde Allah'a niyazda bulunmasının rızaya uygun olup olmadığı hususunda bazı sûfiler kanaatlerini dile getirmişlerdir. Tasavvuf ehlinin yaklaşımı rıza hali ile dua arasında zahiren bir çelişki olsa da asıl itibariyle bunlardan birinin diğerine engel olmadığı yönündedir. (Uludağ, 2008: 56) Konuyla ilgili fikir beyan eden mutasavvıflardan biri olan Mekkî'ye göre kulun Allah'a ihtiyacını arz etmesi, O'ndan dünyevi veya uhrevi bir talepte bulunması onu rıza makamından düşürmez. Çünkü kullar Allah'a muhtaçtır. Ayrıca kulun niyazında aynı zamanda övgü ve hamd de yer almaktadır. (Mekkî, 2010: II, 87) Kuşeyrî *er-Risâle*'de dua bahsinde ihtiyacını dile getirip dua etmek mi yoksa sükût edip rıza göstermek mi daha üstündür? sorusuna âlimlerin farklı cevaplar verdiğini beyan ederek bazı izahlar yapmıştır. Bazılarına göre dua bizatihi bir ibadettir. İbadeti ifa etmek onu terk etmekten şüphesiz ki evladır. Diğer bir görüş ise ilahî hükmün ve kaderin tecellisi karşısında sükût etmenin ve kabullenmenin, Allah'ın iradesine teslim olarak mukadderata rıza göstermenin daha üstün bir hal olduğu noktasında odaklanmaktadır. (Kuşeyrî, 2013b: 296) Abdullah b. Münazil'in "elli sene var ki dua etmedim. Hiç kimseden de dua talebinde bulunmadım" şeklindeki sözü rıza halini tercih ettiğini göstermektedir. (Kuşeyrî, 2013b: 301) Kuşeyrî bu hususta üçüncü bir yaklaşım tarzı daha olduğunu ifade etmiş, kendisi de bu yaklaşımdan yana bir tavır sergilemiştir. Söz konusu yaklaşım kulun dil ile dua kalp ile rıza sahibi olması gerektiği yönündedir. Kuşeyrî'ye göre vakitler muhtelifdir. Bazı hallerde dua bazı hallerde ise sükût evladır. Kul dua etmesi gerektiğine dair kalbinden bir işaret alırsa dua etmeli, sükût etmesi gerektiğine dair işaret alırsa da sükût etmelidir. Dua esnasında kalbinde bir ferahlık hissediyorsa onun için evla olan dua etmektir. Buna karşın dua esnasında kalbinde bir sıkıntı ve daralma hissediyorsa onun için evla olan duayı terk etmektir. Ayrıca Müslümanların yararına olan hususlarda dua etmek efdal iken kişinin kendi hazzı ve çıkarı olan hususlarda sükût etmesi daha edebe uygundur. (Kuşeyrî, 2013b: 297)

Gazzâlî de *İhyâ*'da kısaca bu konuya değinmiştir. Onun açıklamalarına göre de dua etmek kişiyi rıza makamından düşürmez. Çünkü kullar dua etmekle yükümlüdür. Gerek Allah Resulü'nün (sav) gerekse diğer peygamberlerin duaları, dua etmenin kulluğun gereği olduğunun delildir. Hz. Peygamber rıza

makamının zirvesinde olmasına rağmen dua etmeyi bırakmamıştır. Allah Teâlâ Ku'ân-ı Kerim'de dua edenleri övmüştür. (Enbiyâ 21/90) (Gazzâlî, 2000: V, 73) Allah'ın yasaları doğrultusunda sebeplere sarılmak tevekküle de rızaya da aykırı değildir. Susamış olan bir kimsenin susuzluk Allah'ın kazasındandır diye ona razı olduğunu iddia ederek suya elini uzatmaması rıza değildir. Susuzluğu gidermek için su içmek sebebe sarılmak olduğu gibi dua etmek de böyledir. (Gazzâlî, 2000: V, 76; Gazzâlî, 1988: 162) Şer'î hudutları aşmaya ve sünnetullahı riayet etmemeye sevk eden şey asla kazaya rıza değildir. Bilakis kazaya rıza kalben ve zahiren Allah'a itiraz etmeyi terk etmektir. (Gazzâlî, 1988: 162) Mevlânâ rıza ve dua ile ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "O kâmil insanın imanı Allah rızası içindir. Cennet için, ağaçlar için, dereler için değildir. ...İnsan-ı kâmilin huyu ezelden böyle gelmiştir. Bu huy riyazatla, çalışmakla kazanılmaz. O Allah'ın rızasını görünce güler. Kaza ve kaderin hükmü ona şekerle yapılmış helva gibi gelir. ...Durum böyle olunca bu kul ne diye "Allahım başıma gelen bu felaketi bu belayı, kazâyı sen değiştir" diye yalvarsın? Ne diye dua etsin? Kendi ölümü de çocuklarının ölümü de ona helva gibi tatlı gelir. Çünkü bütün bunlar Allah rızası içindir. ...Öyle ise neden dua etsin? Ancak lütuf sahibi Allah'ın rızasını duada görürse o başka." (Mevlânâ, 2002: III, 167-168) Mevlânâ'nın bu ifadeleri ilk bakışta sûfîlerin genel görüşünden farklı bir yaklaşıma sahip olduğu izlenimini verse de asıl itibarıyla Mevlânâ burada "kazâyı değiştir, bu belayı kaldır" gibi Allah'a itiraz ve şikâyeti ihtiva eden dua ve talepleri kastetmiştir. Onun bu görüşü de sûfîlerin genel yaklaşımından farklı değildir. Mevlânâ bu hususta farklı manevi derecelerde bulunan kişilerin tavır farklılığına da dikkat çekmiştir. O şöyle der: "Bazı veliler Hakkın hükmüne tam olarak razı olurlar ve "ya rab bu hükmü değiştir" diye dua etmezler. Bazı veliler dua ederler, dualarıyla bazen bir şeyi yapar bazen de bozarlar. Bir kısım evliya tanırım ki dua için hiç ağzılarını açmazlar, Allah'ın hükümlerine razı olmuşlardır. Kendilerine takdir edilen kaderin hükmünün defedilmesi için çalışmak bunlara haramdır. Allah'ın o has kulları takdir edilende özel bir zevk bulurlar. Bundan kurtulmayı istemek onlara küfür gibi gelir. Gönülleri hüsn-i zanna açılmıştır, yas elbisesi giymezler." (Mevlânâ, 2002: III, 164) Mevlânâ bu beyanlarında velilerin hadiseler karşısında farklı tavırlar sergileyebileceğini dile getirmiş, rıza mertebesine ulaşmış olan velilerin daha ileri bir mertebede olduklarını ifade etmiştir. Onun bu sözleriyle cebri bir anlayışa kapı açtığı düşünülebilirse de Mevlânâ'nın cebri kader anlayışına sahip olmadığını açıkça ortaya koyan birçok beyanına rastlamak mümkündür. O hem Cebriye hem de Kaderiyeye ile ilgili eleştirilerini *Mesnevi*'de net bir şekilde ortaya koymuştur. (Mevlânâ, 2002: V, 243, 245, 249-250) İbn Arabî'nin konuyla ilgili görüşlerine bakıldığında onun da rızanın istemeye engel teşkil etmediği yönünde kanaat belirttiği görülmektedir. Ona göre Allah'tan istenip de O'na fazla gelecek hiçbir şey yoktur. O "Allah'ı bilenlerden isen daha fazlasını istemede geniş davran" demektedir. Çünkü istememek, talepte bulunmamak bir anlamda O'nu bilmemektir ki bu da nakışlıktır. (İbn Arabî, 2015: VII, 305)

6. Rıza Kötülükle Mücadeleye Engel midir?

Şüphesiz ki Allah'tan gelen her şeye razı olmak Onun yarattığı âlemi ve içindekileri olduğu gibi kabul etmeyi ve O'nun her fiilini güzel görmeyi gerektirecektir. Ancak bu bakış açısı günahı ve kötülüğü de güzel görmeyi beraberinde getirir mi? Zulme rıza göstermeyi de içerir mi? Sûfîlerin bu husustaki yaklaşımı nedir? Sevap-günah, iyilik-kötülük, haram-helal türünden her şeyin Allah'ın iradesi ve yaratmasıyla var olduğu gerekçesiyle bunların rıza kapsamında olduğunu ileri süren ve bir tür ibahiliğe varan kimselerin tasavvuf ehli tarafından reddedildiği bilinmektedir. Sûfîler Allah'ın irade ettiği şeylerin bir kısmına razı olmadığı ilkesine daima bağlı kalmışlardır. (Uludağ, 2008: 57) Tasavvuf ehlinin Allah'ın kaza ve takdirine razı olma noktasındaki ısrarlı vurgusu, işlenen günahlara, yapılan kötülük ve haksızlıklara rıza göstermeyi içine almaz. Zira bunlar Allah'ın gazap ettiği hususlardır.² Tasavvufun temel eselerine bakıldığında özellikle Mekkî, Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin bu konuda önemli izahlar yaptıkları görülmektedir.

² İbn Teymiyye küfür, fiske ve isyan haline rıza göstermenin bir mü'min için mümkün olamayacağını belirtmiş ve bu hususta iki zümrenin doğru yoldan saptığını ileri sürmüştür. Ona göre birinci zümre Kaderiyeye ile tartışmaya giren kelamcılardır. O isim zikretmeden bazı kelamcıların Allah'ın mahabbeti, gadabı ve öfkesi iradesine racidir zannederek "Allah kâinata olan her şeyi irade edicidir" kanaatine sahip olduklarını ifade etmiştir. Bu görüşte olan kelamcılar ona göre Allah'ın fesada, küfre razı olmamasını, mümin kulları için bunları irade etmemesi şeklinde anlamışlardır. O hatalı olan ve yoldan sapan ikinci zümre olarak bazı mutasavvıfları görmektedir. Diğer yandan bazı sufilere de Allah'ın kâinatın sahibi ve rabbi olduğunu, her şeye kadir olduğunu ve her şeyi dilediğini müşahede etmişler ve neticede "küfür, fiske ve isyan da dâhil olmak üzere Allah'ın kazasına ve kaderinin neticesi olan her şeye rıza göstermedikçe rıza mertebesine ulaşamaz" zannetmişlerdir. Bu görüşe sahip olan mutasavvıflar var olan her şeyi sevgilinin muradı olarak telakki etmişlerdir. İbn Teymiyye bu kanatta olanların büyük bir dalaletin içine yuvarlandıklarını ifade etmiştir. Çünkü onlar dinî irade ile kevnî irade, dini müsaade ile kevnî müsaade, şer'î emirle kevnî emir arasındaki farkı görememişlerdir. İbn Teymiyye daha ileri giderek bu görüşün onları haram ile farz, Allah'ın dostu ile düşmanı, nebi ile Salih kimse arasında fark görmeme neticesine ulaştırdığını iddia etmiştir. Bunlara göre Salih ile fasid, muttaki ile facir, Müslüman ile mücrim birdir. Bunlar ilahi emirle nehyi, va'd ve va'di ve şer'î hükümleri ortadan kaldırmakta buna da "hakikat" adını vermektedirler. İbn Teymiyye bazı kelamcı ve sufilere yönelik bu sert tenkitlerden sonra "mü'min Allahın kaza ve kaderi ile olan küfrün, fiske ve isyanın dışında kalan şeyleri sever" diyerek kendi görüşünü ortaya koymuştur. (İbn Teymiyye, 1381: 706-710)

Mekkî günahlara ve çirkinliklere Allah'tan geldiğini düşünerek rıza göstermenin ve böyle bir tavrın rıza makamına ulaşmak anlamına geldiğini iddia etmenin kabul edilebilir bir düşünce ve tutum olmadığını belirtmiştir. (Mekkî, 2010: II, 90) Ona göre rıza ancak Allahın emir ve yasaklarına aykırı olmayan hususlar için geçerli bir haldir. (Mekkî, 2010: II, 91) Çünkü kul günahları bizzat isteyerek işlemiş, organlarını bu yönde kullanmıştır dolayısıyla hiçbir özür ve bahanesi olamaz. (Mekkî, 2010: II, 89) O şöyle der: “sonrakiler arasında ortaya çıkan ilim ve yakinî imandan yoksun birtakım kimseler rıza konusunda hata ederek kendilerinden kaynaklanan her türlü masiyet ve günahı rıza kapsamına dâhil etmişlerdir. Bunlar rızanın tafsilatından habersiz ve tevîl ilmini anlamaktan uzak kimselerdir.” (Mekkî, 2010: II, 90) Ona göre bu hatalı görüşün temelinde günahları ibadet ve taatlardan ayırmamaları aksine eşit görmeleri vardır. Ne var ki bu iddia peygamberlerin getirdikleri şeriatların tahribi ve Allah'ın helal-haram ve emir-yasak türünden indirdiği bütün hükümlerin iptali anlamına gelmektedir. (Mekkî, 2010: II, 95) Kişi günah işlediğinde ve hataya düştüğünde kendi kendine zulmettiğini, heva ve arzusuna uymak suretiyle yanlış yaptığını kabul etmeli, ardından da yapmış olduğu hatanın Allah'ın irade ve takdirinin bir eseri olduğuna inanmalıdır. Bu şekilde düşündüğünde rızaya uygun hareket etmiş olur. (Mekkî, 2010: II, 95) Allah'tan razı olan ve yakinî imana sahip olan kimse O'nun yasakladığı ve kerih gördüğü şeyi kerih görür, sevdiğini de sever. (Mekkî, 2010: II, 88) yakın makamı dinin farz kıldıklarını düşürmediği gibi tevhidin hakikatine vakıf olmak da şeriata uyma sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Bunun aksini iddia eden kimse Allah'a ve Resulüne iftira etmiş, yakın sahiplerini ve mahabbet ehlini karalamış olur. (Mekkî, 2010: II, 90) Kuşeyrî'nin konuyla ilgili görüşlerine bakıldığında onun da Mekkî'den farklı düşünmediği görülmektedir. Kuşeyrî'ye göre kul kazaya rıza göstermekle emrolunmuştur ve razı olmalıdır. Ancak Allah'ın kazası kapsamında olan bazı şeyler vardır ki bu hususlarda kulun rıza halinde olması gerekmemektedir. Günahlara ve Müslümanlara eza ve sıkıntı veren hususlara rıza göstermek zorunlu olmadığı gibi caiz de değildir. (Kuşeyrî, 2013b: 228)

Gazzâlî de günahlara karşı çıkmanın, yapılan kötülöklere ve zulömlere itiraz etmenin, emr-i maruf nehy-i münker çerçevesinde bunların önüne geçmeye ve ortadan kaldırmaya çalışmanın rıza makamına ters düşmediği kanaatinde. O bazı ahmak ve zavallı kimselerin işlenen günah ve fâsıklıkların Allah'ın kaza ve kaderinin bir neticesi olduğunu bu sebeple bunları hoş karşılamak gerektiğini iddia ettiklerini belirterek bu tarz bir düşünceye karşı çıkmıştır. Günah ve kötülöklere karşı çıkmanın, bunları kınamanın kulluk görevimiz olduğunu ifade eden Gazzâlî, konuya kaza ve kader çerçevesinde bazı değerlendirmelerle açıklık getirmiştir. O “günah ve masiyetlerin Allah'ın kazası dışında görmek muhaldir ve tevhid inancını zedeler. Eğer Allah'ın kazasıyla gerçekleşiyorlarsa o takdirde çirkin görölmeleri Allah'ın kazasına razı olmamak anlamına gelmez mi? Burada bir çelişki yok mu? Aynı olayda hem rızanın hem çirkin görmenin birlikte bulunması nasıl mümkün olur?” şeklindeki sorulara cevap verir. Münkere ses çıkarmamayı ve tenkit etmemeyi rıza olarak gören üstelik de buna güzel ahlak adını veren anlayışları katıksız cehalet olarak nitelendirir. Ona göre aynı şeyin bir yönden kerahatle bir başka yönden rıza ile karşılanması tenakuz değildir. (Gazzâlî, 2000: V, 74-76; Gazzâlî, 1988: 162) Günah ve çirkin olan her hangi bir şeyin de iki cephesi vardır:

- a) Fiili, ihtiyarı ve iradesi olması açısından Allah'a yönelik cephesi. Bu yönü ile olay rıza ile karşılanır. Bu durum mal sahibinin malını dilediği gibi kullanmasını rıza ile karşılamak kabilindedir.
- b) Kesbi, o vasfı taşıması, rahmetten uzaklaştırılma ve gazaba uğrama sebeplerinin kendisinde oluşması açısından kula yönelik cephesi. Bu açıdan bakıldığında ise hadise münker olarak değerlendirilir. (Gazzâlî, 2000: V, 74; Gazzâlî, 1988: 162)

Allah bir taraftan insanı bir takım dürtülerle, arzu ve heveslerle yaratmış diğer taraftan dürtülerinin önüne geçemeyen insanın yapabileceği bazı şeyleri de yasaklamıştır. İnsanın “madem bana bu dürtüleri verdin o halde ben de günah işleme hakkını kendimde bulurum” şeklinde düşünmesi yanlıştır. Zira Allah'ın muradı yasakladığı şeylere kulun yaklaşmaması yönündedir. Yani her fiil gibi kötü fiil de Allah'ın yaratması ve kulun kesbi ile meydana gelmekte fakat Allah günah işlenmesini istememektedir. Gazzâlî şöyle der: “Hayır da şer de meşiet ve iradeye dâhildir. Ancak şer hoş görölmeyen murad, hayır ise rıza ile karşılanan muraddır. Şer Allah'tan değildir diyen cahildir. Allah'ın razı olduğu şey ile mekruh gördüğü şey arasında ayırma gitmeyen de kısır düşüncelidir.” Bütün bunların kader sırlarından olduğunu söyleyen Gazzâlî, kula düşenin Allah'ın sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek olduğunu ifade etmiştir. (Gazzâlî, 2000: V, 74-76)

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere sūfîler irâdî olan fiille kulun iradesi dışında olan fiili ayırmışlar, kulun kesbiyle meydana gelen kötü fiille rızanın söz konusu olamayacağını ifade etmişlerdir. Rıza ancak kulun iradesi dâhilinde olmayan ve imtihan olarak başına gelen olumsuz durumlar için geçerli görölmüştür. Bu çerçevede Gazzâlî'nin İslâm düşünce tarihinde âlemin mükemmelliği konusundaki tartışmalarda çok önemli bir yer işgal eden ve “Leyse fi'l-inkân ebdau mimma kân” şeklinde formüle edilen “Olandan daha

güzeli, daha eksiksiz ve mükemmel olanı asla mümkün değildir” şeklindeki ifadesi önem arz etmektedir. Onun *İhyâu Ullûmi'din* isimli eserinin “tevhid ve tevekkül” bölümünde ve *Kitâbu'l-erbaîn fi Usûli'din* isimli eserinin “Kazaya rıza göstermek” başlıklı bölümünde yer alan ifadeleri söz konusu tartışmaya katılanların en çok kullandığı metinlerdir. *İhyâ'* da yer alan ifadeler şöyledir. “İnsanlar Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı tüm varlıkları tekrar ve uzun uzun gözden geçirip inceleseler Allah'ın filinde ve takdirinde bir kusur bulamazlar. Allah'ın kulları arasında bölüştürdüğü rızık, ömür, sevinç, hüziün, acizlik, kudret iman, küfür ve isyan adına ne varsa hepsi sırf adalettir, onda zulüm yoktur. Bilakis bu taksim gerektiği şekilde, gerektiği gibi, gerektiği kadar gerçek ve zorunlu bir düzene göre yapılmıştır. Olandan daha güzeli, daha eksiksiz ve mükemmel olanı asla mümkün değildir.” (Gazzâlî, 2000: IV, 319-320) O *Kitâbu'l-erbaîn*'de “kazaya rıza” babında ise şöyle der: “Bu sırlara dair misalleri iyice bilen kimse yüce Allah'ın fiillerine değil, kendi bilgisizliğine şaşırır. Niçin? Ve Nasıl? Diye sormayıp Allah'ın melekûtundaki yönetimine razı olur. İşte bu dört husus cömertliğin kemaline, hikmete, sebeplerin sebeplere doğru diziliş şekline dair tam bilgi ile göz açıp kapayıncaya kadarki ilk kazaya ve kazanın ayrıntılarının varlığa geliş sebebi olan kadere dair bilginin bölümleridir. Bu sebepler en kâmil ve en güzel şekilde düzenlenmiştir. Bundan daha güzel ve kâmilin olması imkân dâhilinde değildir. Şayet bu mümkün olup da yüce Allah onu nezdinde bıraksaydı bu durum cömertlik değil cimrilik olur ve kudrete aykırı bir acziyet sayılırdı. Bunun altında kader sırrının bilgisi gizlidir. Bunu iyice bilen kimsenin gönünü sadece Allah'tan gelen her şeye karşı rıza duygusu kaplar.” (Gazzâlî, 1988: 161) Ona göre rıza ehli âlemde cereyan eden hadiselerle taaccüb etmez. Cahillerin düşündüğü gibi âlemde karmaşa, düzensizlik ve kaos görmez. Allah'ın hikmeti hakkında kuşkuya düşmez. (Gazzâlî, 1988: 160) Âleme bu nazarla bakmanın doğal sonucu ise âlem bu haliyle güzel ve iyi olduğuna göre gerçekleşen her hadise karşısında rıza halini muhafaza etmektir. Allah bu âlemi iradesi ve takdiriyle bu şekilde yarattığına göre O'nun iradesine, kazasına, kaderine, tercihine ve yaratmasına rıza göstermek gerekir. Sevinç de keder de hastalık da sağlık da adeta kusursuz bir tablonun vazgeçilmez parçalarıdır.

Mevlânâ'nın konuyla ilgili görüşlerine gelince ona göre de küfür, günah ve haksızlıklara rıza göstermek söz konusu olamaz. Kâinatta gerçekleşen her şey Allah'ın iradesi ile olur. Ancak bunun böyle olması kulun kesbinin neticesi olan küfür ve günaha razı olduğu anlamına gelmez. Onun “*Küfür Allah'ın takdiri ile olur ancak emri ve rızası ile değildir. Küfür yalnız kaza ve kaderin eserlerindedir. Sakın ha Allah'ın küfre razı olduğunu söyleme*” (Mevlânâ, 2002: III, 108) şeklindeki sözleri konuyu özetler mahiyette olup kendisinden önce bu konuda serdedilen görüşleri tekrarlamaktadır.

Bu hususta sûfilerin konuya bakışı ile ehl-i sünnet kelimcilerinin yaklaşımı arasında fark yoktur. Ehl-i sünnet kelimcilerine göre irade ile rıza birbirinden ayrı sıfatlar olup ilahi irade insanların iyi ve kötü fiillerine taalluk etmekle birlikte rıza sadece hayra yöneliktir. Kuldandaki kötü bir fiil sadır olduğunda bu işte Allah'ın iradesinin etkisi var diye bu kötü fiilin kendisine rıza gösterilmez. Bununla birlikte fiilin vücut bulmasında yani kazada Allah'ın iradesinin mevcudiyeti kabul edilir ve kulun fiiline değil ilahi sıfata yönelik olan bu kabul rıza manasına gelir. (Bulut, 2008: 56) Şu halde sûfiler mezkûr görüşleriyle ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmamakta ve bu ana gövdenin haricinde kalan grup ve anlayışlara yakın durmamaktadır.

Sonuç

Kaza-i ilâhî karşısında tam bir teslimiyeti ifade eden rıza tasavvufta yüce makamlardan biri olarak değerlendirilir. Tasavvufun temel eserlerinde rıza ile ilgili pek çok tanıma ve izaha rastlamak mümkündür. Rıza ilahi hüküm hangi şekilde tecelli ederse etsin itirazsız ve şikâyetsiz teslim olmayı, her durumda kalbin huzur ve sükûnunu muhafaza etmeyi musibeti de nimeti de hoşnutlukla karşılamayı ifade eder. Kul Allah'ın hükümlerinin doğru olduğunu kabul etmeli, Onun tasarruflarına boyun eğmeli, fiillerinin hikmete dayandığını bilincinde olmalıdır. İnsanın güzel ve yararlı davranışlarda bulunması yaratıcısının hoşnutluğunu kazanmasını sağlar. Ancak kulun bütün yapıp etmelerinin hedefi de Allah rızasını kazanmak olmalıdır. Menfaat uğruna insanların teveccühünü kazanmak için değil ancak Allah için yapılan ameller bir değer ifade eder. Rıza bir anlamda yaratıcı karşısındaki konumunu ve haddini bilen insanın halidir. Zira yaratıcının mutlak kudreti karşısında aciz, zayıf ve sınırlı bir varlık olduğunun idrakinde olan, O'nun ilmiyle kıyaslandığında kendi bilgisinin adeta bir hiç mesabesinde olduğunu anlayan insanın hadiseler karşısındaki tutumu mevcudu rıza ile karşılamak olacaktır. Farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan mutasavvıfların rıza kavramıyla ilgili yorum ve izahlarında önemli denebilecek farklılıklar görülmemektedir. Dolayısıyla rıza kavramının zaman içinde bir anlam genişlemesi veya daralmasına uğramamış olduğu söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki rıza ile ilgili âyetlere bakıldığında rızanın çift yönlü bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Buna göre rızanın bir yönü Allah'ın kuldandaki razı olması iken diğer tarafını kulun Allah'tan razı olması oluşturur. Tasavvuf ehli de bu çift kutupluluğa işaret etmiştir. Tasavvufun temel eserlerinde söz konusu âyetlerden hareketle Allah'ın kuldandaki razı olmasının ne anlama geldiği hususunda çeşitli izahlar yer almaktadır. Tasavvuf ehli nezdinde Allah'ın kuldandaki razı olması itaatine

karşılık onu mükâfatlandırması, dünya ve âhirette makamını yüceltmesidir. Kulun Allah'tan razı olması ise O'nun iradesine boyun eğmesi, kazâ ve kaderine teslimiyet göstermesi, koyduğu hükümler ve mukadderat karşısında herhangi bir hoşnutsuzluk ve rahatsızlık duymaması ve emrini hakkiyle yerine getirmesidir. İlâhî rıza kulun rızasının önüne geçer ve Allah'ın kendisinden razı olmadığı kimse kullukta muvaffak olamaz. Dolayısıyla kulun rızası Allah'ın rızasına bağlıdır ve onun sonucudur. Allah'ın kuldan razı olması ve kulun da Allah'tan razı olmasının Allah-kul ilişkisinin zirve noktası olarak ifade edilebilir. Rızanın makam mı yoksa hal mi olduğu hususunda sûfiler arasında farklı görüşler bulunmakla birlikte tasavvufi eserlerde daha ziyade makamlar arasında incelendiği görülmektedir. Sûfilerin rıza kavramıyla sabır, tevekkül ve mahabbet kavramları arasındaki ilişkilere dair beyanları da önemlidir. Söz konusu üç kavram da tasavvuf ahlakının vazgeçilmez ilkelerini oluşturduğu gibi her biri kalbe ait fiillerdir. Ayrıca makam tasniflerinde genellikle sabır ve tevekkülün rızadan daha önce gelen makamlar olduğu, rızanın ise diğer ikisine göre daha ileri bir aşamayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Mahabbet ve rıza irtibatı ise aşkın sevgilisinden gelen her şeyi seve seve kabullenmesini ifade eder. Dolayısıyla rıza mahabbetin semere ve neticesidir.

İnsanın arzusu hilafına gerçekleşen hadiseler karşısında rıza hali sergileyebilmesi sufilere göre mümkündür. Zira kalbi ilahi sevgiyle dolu olan bir kul tabii olarak sevgilisinden gelen her şeye razı olur, kahrını da lütfunu da hoş karşılar. Karşı karşıya kaldığı olumsuz durumları kendi hoşuna gidip gitmemesine göre değerlendirmez. Allah'ın yarattığı her şeyden, razı olur Her varlığı yaratılışında bir sebep ve hikmet olduğunu düşünür. Hiçbir şeyin sebepsiz ve boş yere yaratılmadığı bilincine sahiptir. Yaratılanı yaratandan dolayı sever. Allah'tan herhangi bir hususta talepte bulunmak ve dua etmek zahiren rızaya ters gibi görünse de sûfiler duanın rıza ile tenakuz teşkil etmediği kanaatinde dirler. Mutasavvıfların fikirleri net olarak ortaya koymaktadır ki tasavvuf ehli herhangi bir haksızlık ve zulüm karşısında kadere rıza gerekçesiyle sessiz ve tepkisiz kalmayı doğru bulmamakta ve bu husustaki yanlış anlayış ve tutumları tenkit etmektedir. Kulun iradesi ve kesbiyle meydana gelen günah ve kötülöklere kader ve kazaya dâhil olduğu gerekçesiyle rıza göstermek söz konusu değildir. Ancak kul iradesi dışında kalan hadiseler karşısında rıza göstermelidir. Dolayısıyla sûfilerin ortaya koyduğu rıza anlayışı cebrî bir kader anlayışına neden olmaz. Tevekkül ve rızanın yanlış anlaşılmasından kaynaklanan fikir ve söylemlere tarihi süreçte rastlanmış olmakla birlikte bu yanlışların kaynağını tasavvufta aramayı ve bütün sûfileri itham etmeyi doğru bir yaklaşım tarzı olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu noktada tasavvufun bazı konuları gibi rıza konusunda da mutasavvıflara sert tenkitler yönelen İbn Teymiyye'nin dahi eleştirilerinde tüm sûfileri hedef almaması, hatta bir kısmını savunan ve takdir eden beyanlarda bulunması dikkate şayandır.

Sonuç olarak rıza hali insana huzur ve itminan kazandırdığı gibi rıza haline ulaşmamak da devamlı bir tatsızlığa ve mutsuzluğa neden olmaktadır. İç huzurun sağlanmasında en etkili yol mevcut durumu kabullenmek ve teslim olmaktır. Maruz kaldığı acı, ızdırap ve sıkıntılar karşısında insanın ümitsizliğe düşmemesi karamsarlığa kapılmaması rıza ile mümkün olur. Rıza doğal olarak kişiyi iyimserliğe sevk eder, insanı içine düşmesi muhtemel buhran ve krizlerden kurtarır. İnsanın sağlıklı bir ruhsal yapıya sahip olmasını sağlar. Allah'ın kazasına ve hükümlerine boyun eğmeyi başaran kul böylece Allah'ın rızasını da elde etmiş olacaktır. Dolayısıyla rıza kişinin kendi mutluluğuna vesile olduğu gibi böyle bireylerden oluşan toplumda da problemler en aza inecektir. Bütün bu açıklamalar göstermektedir ki sûfilerin rıza ile ilgili serdettikleri görüş ve yaklaşımlar insanın içine düştüğü deruni problemlere ve beraberinde getirdiği toplumsal huzursuzluklara dair çözüm önerilerini ortaya koyması açısından üzerinde durulmaya değerdir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHALİM MAHMUD (2005). *Muhâsibî Hayatı Eserleri ve Fikirleri*, çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İnsan Yayınları.
- AFİFİ, Ebu'l-alâ (1999). *İslâm'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ANKARAVİ, İsmail Rusûhî (2008). *Minhâcî'l-fukarâ*, haz. Safi Arpağuş, İstanbul: Vefa Yayınları.
- ATTAR, Feridüddin (2002). *Tezkiretü'l-evliya*, (I-II), çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- BULUT, Halil İbrahim (2008). "Rıza", *DİA*, S. XXXV, ss. 55-56.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1987). "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *AÜİFD*, S. XXIX, ss. 387-406.
- CEVHERİ, Ebû Nasr İsmail (1987). *es-Sihah*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melayin.
- CÜRCÂNİ, Ali b. Muhammed eş-Şerif (1983). *Kitâbu't-ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- ÇİFT, Salih (2011). *Tasavvufta Sevgi ve Ümit Yolu: Yahyâ b. Muâz er-Râzî*, Bursa: Sır Yayıncılık.
- DEMİRCİ, Mehmet (1997). "Hal", *DİA*, S. XV, ss. 216-218.
- ERGİNLİ, Zafer (2007). "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Hal Kavramına Toplu Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII/3, ss. 153-198.
- ERKAYA, Mahmud Esad (2017). *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Ankara: Otto Yayınları.
- EZHERİ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, (2001). *Tehzibü'l-luğa*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî.
- FİRÜZABÂDİ, Ebu Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub (2005). *Kâmusu'l-muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- GAZZÂLİ, Ebû Hâmid, (2000). *İhyâu Ulûmi'd-din*, (I-V) Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- GAZZÂLİ Ebû Hâmid (ts). *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Mehmet Müftüoğlu, İstanbul: Çelik Yayınevi.

- GAZZALÎ, Ebû Hâmid (1988). *Kitâbu'l-erbain fi Usûli'd-din*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- GEYLÂNÎ, Abdülkadir (2015). *Fütûhu'l-gayb*, çev. İlyas Aslan-Derya Çakır, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- GEYLÂNÎ, Abdülkadir (1996). *el-Gunye li Tâlibi Tarîki'l-Hak*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- GÖKBULUT, Süleyman (2010). *Tasavvufta On Esas-Usûlü'l-aşere Şerhleri-*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- GÖZTEPE, Yüksel (2008). "Hal ve Makam Analizine Yönelik İlk Girişimler", *CÜİF Dergisi*, XII/2, ss. 407-417.
- HÂRİS el-MUHÂSİBÎ, (1988). *er-Risâletü'l-müsterşidîn*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Kahire: Dâru's-selâm.
- HÂRİS el-MUHÂSİBÎ, (1986). *el-Kasd ve'r-rucû İllallah*, (Vesâyâ içinde), thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- HARRÂZ, Ebû Said (2015). *Kitabu'l-hakâik*, (Kalplerin Makamları içinde), haz. Hacı Bayram Başer, İstanbul: Hayy Kitap.
- HEREVÎ, Hâce Abdullah el-Ensârî (1988). *Menâzilü's-sâirîn*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- HEREVÎ, Hâce Abdullah el-Ensârî (2017). *Menâzilü's-sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Emin Yayınları.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî (1996). *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İBN ARABÎ, Muhyiddin (2015). *Fütühât-ı Mekkiye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mukrim (1414). *Lisânü'l-arab*, Beyrut: Dâru Sadr.
- İBN TEYMÎYYE, Takıyyüddin Ahmed (1381). *Mecmû fetâvâ*, I-XXXVII, Riyad: Metâbiu'r-Riyad.
- İMÂM-I RABBÂNÎ, (ts). *Mektûbât*, çev. Abdülkadir Akççek, I-II, İstanbul: Merve Yayıncılık.
- İSFAHANÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb, (1412). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-kalem.
- İSFAHANÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah (1988). *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- KARA, Mustafa (2014). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, Mustafa (2005). "Tasavvuf Kitabiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Geleneği", *Deroişin Hayatı Süfînin Kelâmı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak (1992). *Istilahâtü's-süfîyye*, Kahire: Daru'l-menar.
- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir (2011). *et-Taarruf li Mezhebi ehli't-tasavvuf*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- KONUR, Himmet (1995). "Makamlar ve Haller", *DEÜİF Dergisi*, S. IX, ss. 319-328.
- KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed (1964). *el-Câmi li Ahkâm'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim (2013a). *Letâifü'l-işârât*, çev. Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf Yayıncılık.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim (2013b). *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- MEKKÎ, Ebû Tâlib (2010). *Kütü'l-kulûb*, I-II, Beyrut: Dâru Sadr.
- MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ (2002). *Mesnevi*, çev. Şefik Can, Ankara: Ötüken Yayınları.
- NASR, Seyyid Hüseyin (2002). *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İstanbul: İnsan Yayınları.
- NECMÜDDİN-İ KÜBRÂ, (1996). *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları
- RÂZÎ, Fahreddin (1420). *Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî.
- REFİK ACEM, (1999). *Meosûatü Mustalahâtü's-süfîyye*, Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- RUZBÎHAN BAKLÎ (2005). *Meşrebü'l-ervâh*, thk. Asım İbrahim Keyyâlî, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- SERRÂC, Ebû Nasr (2007). *el-Luma' fi târihi't-tasavvufi'l-islâmî*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer, (2016). *Avârifü'l-meârif*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.
- SÜHREVERDÎ, Ebu'n-necib (ts). *Adabü'l-mürîdîn*, Kahire: Dâru'l-vatani'l-Arabî.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (2003). *Câmiu'l-beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXVI, Riyad: Dâru Âlemi'l-kütüb.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî (1996). *Keşşâfu ıstilahâtü'l-fünun ve'l-ulûm*, Beyrut: Mektebetü Lübnan.
- TEK, Abdurrezzak (2008). *Tasavvufî Mertebeler- Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-*, Bursa: Emin Yayınları.
- TÜTÜN, Sevgi, (2011). "Kur'ân'da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler", *DÜİFD*, S. XXXIV, ss. 155-158.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2015). *Hayata Sufi Gözüyle Bakmak: İnsan-İslâm-İrfan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1994). *Bâyezid-i Bistâmî*, Ankara: TDV Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2008). "Rıza", *DİA*, S. XXXV, ss. 55-56.
- ULUDAĞ, Süleyman (2003). "Makam" *DİA*, S. XXVII, ss. 409-410.
- YAZICI, Tahsin (1959). "Abû Said Abi'l-Hayr'in Çihil Makamı", *İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, ss. 79-110.
- YILMAZ, Hasan Kamil (2014). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ZEBİDİ, Ebu'l-Feyz Murtaza (ts). *Tâcu'l-arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire: Dâru'l-hidâye.